پرۆژەی تیشك (٥٥)

پرۆژەی تیشك

دەروازەیەك لە مەڕ
کێشەی ڕۆچوون لە ئاییندا

هۆکار .. کاریگەرێتیی.. چارەسەر

ئامادەکردنی:

یاسین ئەحمەد زەنگەنە

2009-1430

ناوی کتێب: دەروازەیەک لە مەڕ کێشەی ڕۆچوون لە ئاییندا
هۆکار.. کاریگەریێتی .. چارەسەر
ئامادەکردنی: یاسین ئەحمەد زەنگەنە
ژمارەی سپاردن: ژمارە (١٣١٣) ساڵی (٢٠٠٩)
نۆرەی چاپ: یەکەم
ساڵی چاپ: ٢٠٠٩
نەخشەسازیی بەرگ و ناوەوە: سیف و سرمد
لە بڵاوکراوەکانی: پرۆژەی (تیشک)، ژمارە (٥٥)
ناونیشانی پرۆژە لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت:
www.tishkbooks.com
ئیمەیلی پرۆژە:
info@tishkbooks.com
tishkbooks@yahoo.com

بسم الله الرحمن الرحیم

پێشەكیی:[1]

ڕۆچوون لە ئایینـدا دیاردەیەكی كۆنەو تەمەنی بەقەد تەمەنی مرۆڤایەتی دەبێت، مرۆڤایەتیی بە درێژایی مێژووی خۆی، لە هەر قۆناغێكدا بە شێوازێك بەم كێشەو قەیرانەوە تلاوەتەوە، هۆكاری سەرهەڵدان و گەشەكردنی لەسەردەمێكەوە بۆ سەردەمێكی تر دەگۆڕێت، بەڵێ ڕۆچوون بابەتێكی تازە نییەو نامۆ نییە بە مرۆڤایەتیی و لە شوێنكەوتەی هەموو ئایین و ڕێبازێكدا بە ڕێژەی جیاواز حوزووری هەبووە، هەر لەسەرەتای ئایینی پیرۆزی ئیسلامیشەوە ئەم نەخۆشییە ترسناكە سەری هەڵداوەو زیانێكی گەورەی بە قەوارەی ئیسلامیی و كۆمەڵگای ئیسلامیی گەیاندووە، ناحەزانی ئیسلامیش زۆر جار ئەم بابەتەیان قۆستۆتەوەو فویان پێداكردووە، لەم میانەیەوە تۆمەت و پلاریان ئاڕاستەی پەیامی پیرۆزی ئیسلام و موسڵمانان گرتووە. ڕاستییەكی حاشا هەڵنەگرە كە ڕۆچوون و زێدەڕۆیی لە مرۆڤدا بۆتە دیاردەیەكی جیهانیی و مەبەستی جیاجیای لە پشتەوەیە. لەبەر گرنگیی و هەستیاریی بابەتەكە زانایان و ڕووناكبیران و بیرمەندان و سیاسەتمەداران پێوەی سەرقاڵ بوونەو لێكۆڵینەوەی وردی لەسەر ئەنجام دەدەن، هۆكاری سەرهەڵدان و كاریگەرێتی و دەرەنجامەكانی تاوتۆی دەكەن، هەریەكەو بەپێی بۆچوون و جیهانبینیی خۆی باس لە چارەسەركردنی دەكات، تا زیان و كاریگەرێتییەكانی لەسەر تاك و كۆمەڵگاو مرۆڤایەتیی تا ئەوپەڕی توانا نەهێڵرێت یان سنووردار بكرێت. ئەم دیاردەیەش لە نێو كۆمەڵگای ئیسلامییدا وەك كێشەیەك بوونی هەیەو پێغەمبەری ئازیزمان (ﷺ) لەم بارەیەوە فەرموویەتی:

[1] ئەم بابەتە لە كانونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٦ دا نووسراوە، بەڵام لە تشرینی دووەمی ساڵی ٢٠٠٨ پێدا چوونەوەی بۆ كراوە.

(لتتبعن سنن من كان قبلكم شبرا شبرا وذراعا بذراع حتى لو دخلوا جحر ضب تبعتموهم).[٢]

ئەم دیاردەیەش لەم سەردەم و قۆناغەدا پاساوی بوون و مانەوەی هەیە وەك كێشەو قەیرانێك و زیانی گەورەی بە كۆمەڵگای ئیسلامیی گەیاندووە. شتێكی سەیرو نامۆ نییە كە ناحەزانی ئیسلام ئەم بابەتەیان قۆستۆتەوەو لەم میانەیەوە دژایەتی ڕەوت و كاری ئیسلامیی دەكەن بە گشتیی و تۆمەتی توندڕەویی و توندوتیژیی دەدەنە پاڵ ڕەوتە ئیسلامییە میانڕەوەكانیش و ڕای گشتیی نێوخۆو دەرەوە چەواشە دەكەن. ئەمەو ئیسلام وەك پەیام و بەرنامەیەكی میانڕەوو گشتگیرو سانا، دەرگاو دەروازەی بەڕووی ڕۆچوون و زێدەڕۆییدا گرتووە، بۆ ئەم مەبەستەش چەندین شێوازی جۆراوجۆری پەیڕەوكردووە تا ژیانی موسڵمانان خاوێن كاتەوەو بیپارێزێت لە زیان و مەترسییەكانی ئەم دیاردە نامۆ بە ئیسلامە، ئەوی ماوەتەوە لەم پێشەكییەدا بیڵێم ئەوەیە، لەبەر هەستیاری بابەتەكەو جۆرێك لە كاریگەرێتی لەسەر كۆمەڵگای كوردەواری و ڕەوتی ئیسلامخوازی كوردستان، هەستاین بە ئامادەكردنی ئەم بابەتە لە چوار بەشدا، تا خوێنەری كورد و لایەنی پەیوەندیدار بەرچاو ڕوون بێت و بزانێت چۆن مامەڵە لەگەڵ ئەم جۆرە كێشانەدا بكات، بە پێوەرو تەرازووی قورئان و سوننەت لە مەسەلەكان بڕوانێت و شەنوكەوی بكات، خوازیارم توانیبێتم كەلێنێكم لەم بوارەدا گرتبێ، هەرچەندم پێكابێت ئەوا بەخششی خودایە و گەرنا ئەوا هەڵەی خۆمەو دەخوازم پیاوانی ئەم مەیدانە لێی بێدەنگ نەبن و بۆ من و بۆ خوێنەرانی بەڕێزیشی ڕاست بكەنەوە.

یاسین ئەحمەد زەنگەنە

كانوونی دووەم / ٢٠٠٦

---

[٢] رواه البخاري ٤/٣٤٥٦ وە ٢/٧٣٢٠ بڕوانە صحيح البخاري لاپەڕە ٨٨٧ و١٧٧١ مسلم ٦٧٢٣ بڕوانە صحيح مسلم لاپەڕە ١٢١٢

بەشی یەکەم: دەسپێکێك سەبارەت بە ڕۆچوون

باسی یەکەم: چەمك و ماناى ڕۆچوون:

زانایانی ئیسلام لە کۆن و نوێدا چەمکی ڕۆچوونیان بە شێوازی جیاجیا پێناسە کردووەو مەبەست و ماناکەیان ڕوون کردۆتەوە، بەڵام پێناسەکان لە نێوەڕۆکدا لێك نزیکن، ئیبن حەجەری عەسقەلانیی لە پێناسەی ڕۆچووندا (الغلو) دەڵێت: (المبالغة فی الشئ والتشدید فیه بتجاوز الحد).[٣]

شەیخولئیسلام ئیبن تەیمیە ڕەحمەتی خوای لێبێت وتویەتی (الغلو مجاوزة الحد بأن یزداد فی الشئ فی حمده أو ذمه علی ما یستحق و نحو ذلك).[٤]

بە واتایەکی دی، ڕۆچوون (الغلو) بریتییە لە (الافراط في مجاوزة المقدار المعتبر شرعا في امر من امور الدین)[٥]

دەبینین ڕۆچوون خۆی لە بەزاندنی سنووری شەریعەت و لادان لە ڕاستە شەقامی پەیامی ئیسلامدا دەبینێتەوە، ئەو سەرکەشی و یاخیی بوونەیە کە خوداوەند قەدەغەی کردووە لەسەرمان و فەرمویەتی (ولا تطغوا فیه فیحل علیکم غضبی).طه:٨١.

زیادەڕەویی و گوناهکاریی و فێڵ و تەڵەکە مەکەن بۆ ئەوەی خەشم و قینی من داتان نەگرێتەوە.(تەفسیری ئاسان، مامۆستا بورهان محمد أمین).

ئیمامی ئیبن قەییمی جەوزی ڕەحمەتی خوای لێبێت وتویەتی (ما أمر الله بأمر إلا و للشیطان فیه نزعتان: إما الی تفریط وإضاعة، وإما الی إفراط وغلو، و دین الله وسط بین الجافی عنه و الغالی فیه، کالوادی بین الجبلین و الهدی بین ضلالتین

---

[٣] بڕوانە مشكلة الغلو في الدين لاپەڕە ٢٩

[٤] بڕوانە الغلو في الدين لاپەڕە ٨١

[٥] بڕوانە الجذور التاريخية لحيقتة الغلو والتطرف والارهاب و العنف لاپەڕە ٧

والوسط بين طرفين ذميمين، فكما أن الجافى عن الأمر مضيع له فالغالى فيه مضيع له، هذا بتقصيره عن الحد، وهذا بتجاوزه عن الحد). [٦]

شەیتان وەك دوژمنێكی سەرسەختی مرۆڤایەتیی بەرامبەر بە هەر فەرمان و بڕیارێكی خوای گەورە دوو جۆر ئاراستەو هەواداری هەیە، یان بەزایە دان و فەوتانی فەرمانی خوای گەورە یان زێدەڕیی و رۆچوون لە جێبەجێكردنی فەرمانەكەدا، بەلاَم ئایینی خوا میانەیە لە نێوان بەزایەدان و زێدەڕۆییدا، وەك دۆڵێك وایە لە نێو دوو چیادا وەك تاكە رێنوێنییەك لە نێوان دوو گومڕاییدا، میانەیە لە نێوان هەردوو لا خراپ و بێزراوەكەدا، هەروەك چۆن بەزایەدان فەوتانی فەرمانی خوایە هەروەها زێدەرۆیش تێیدا فەوتان و لە دەستدانی فەرمانی خوای گەورەیە، یەكەمیان بەكەمتەرخەمی لە جێبەجێ كردنی فەرمانەكەو ئەوی تریان بە رۆچوون لە جێبەجێ كردنیدا.

لەمەوە بۆمان دەردەكەوێت كەحەق میانگیرە لە نێوان زێدەڕۆیی بە زایەدان، هەر بۆیە ئیمامی شەنقیتی ڕەحمەتی خوای لێبێت فەرمویەتی (من جانب التفريط والافراط فقد اهتدى). [٧]

باسی دووەم: ڕەگ و ڕیشەی ڕۆچوونی هاوچەرخ

بێگومان هەموو دیاردەیەك گەر بە وردی تەماشای بكەین و لێكۆڵینەوەی زانستیی لەسەر ئەنجام بدەین دەبینین بە جۆرێك لە جۆرەكان ڕەگو ڕیشاڵی هەیەو پەیوەندیی بەڕابردوی دوورو نزیكی خۆیەوە هەیە، لێرەدا دیاردەی ڕۆچوونی هاوچەرخ لە سێ ڕیشاڵدا دەخەینە ڕوو:

[٦] بڕوانە الغلو فى الدين لاپەڕە ٣٠

[٧] بڕوانە مشكلة الغلو في الدين لاپەڕە٣٠

یەکەم: ڕەگ و ڕیشەی مێژوویی

گەر بە وردی بڕوانینە ڕێچکەی شووراتەکان – الخوارج [٨]– بۆ نموونـە، دەبیـنین خاڵی لێکچوونیان هەیە لەگەڵ ڕۆچوونەکانی ئەم سەردەمە وەك:

أ– بە کافردانانی ئەو کەسانەی تاوانی گەورە ئەنجام دەدەن.

ب – دابڕان و دوورکەوتنەوە لە کۆمەڵگا.

ج – بە کافردانانی ئەو موسڵمانانەی کە کۆچیان نەکردووە.

د – وڵاتانی ئیسلامیی خانەی کوفرەو خوێنڕشتنیان دروستە.[٩]

ئەمەو دەبێت ئەو ڕاستییە بزانین ئـەم خـاڵی لێکچوونانە ئـەوە ناگەیـەنێت کـە ڕۆچووەکانی ئەم سەردەمە ئەم دیاردەیان لەوانەی پێشووەوە وەرگرتووە. بەپێی لێکۆڵینەوەی وردو زانستیانە ڕوون بۆتـەوە، ڕۆچـووەکانی ئـەم سـەردەمە هـیچ پەیوەندییان بەوانەی پێشووەوە نییە، بەڵگەش زۆرە بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستییە لەوانە:

١ – ئەو هەلومەرجەی ئەم بۆچوون و ڕایانەی تێدا هاتۆتە دی، وا ئاسان نەبووە بۆیان بگەڕێنەوە بۆ کتێب و نووسراوەکانی پێشوو، ڕۆچونی هاوچەرخ لە گۆشەی بەندیخانە تاریکەکان و دەرەنجامی ئەشکەنجە و ئازاری نێو زیندانـەکان هاتۆتـە ئاراوە، بە ئەندازەیەکی زۆر لە زیندانەکانی میسر، لە نێو زیندانەکاندا هیچ کتێب و سەرچـاوەو ئـامرازێکی تـر نـەبوە تـا سـودی لێ وەربگیرێـت. تەنانـەت زۆر جـار قورئـانیش لەبەردەسـتدا نـەبوە. تاکـە سەرچـاوەیان ئـەو دەقانـەی قورئـان و

[٨] پێیان وتراوە (الخوارج) دەرچوەکان، چونکە دەرچوونە لە فەرمانی عەلی کوڕی ئەبی تالب خوای لێ ڕازی بێت. ئەمەو زاراوەی خەواریج وەك بەکارهێنانێکی شەرعیی هەموو دەرچوونێك دەگرێتەوە لە پێشەوایەکی هەق (الامام الحق) کە کۆمەڵی موسڵمانان لەسەری کۆك بن لە هەر سەردەمێك لە سەردەمەکاندا. بڕوانە (الغلو فى الدين) لاپەڕە ٧١ و ٨٩.

[٩] بڕوانە مشكلة الغلو في الدين لاپەڕە ٣٩ و٤٠

فەرمووده بووه کـه لـه بـەریان بـووه، لەگـەڵ زانیـاریی گشتیی خۆیانـدا. بۆیـه دەبیـنین هەلومــەرجی نائاسـایی نێـو بەندیخانــەو زوڵــم و سـتەمی ڕژێمــەکان، کاردانەوەی هەڵەو ڕۆچوون و زێدەڕەوی بە شوێندا دێت.

٢ – گەر هەموویان نەڵێین ئەوا زۆربەی ئەو کەسانەی تووشی ڕۆچوون وزێدەڕۆیی بون زاناو پسپۆڕو شارەزا نەبوونە بە زانستە شـەرعییەکان، شـارەزاییان نـەبووە سەبارەت بە سەرچاوەو نووسراوەکانی پێشووی ڕۆچووەکان.

٣ – ڕۆچوون لە ئەنجامی گفتوگۆو لێکدانەوە سـەبارەت بـە هەنـدێ مەسـەلەی هەنووکەیی هاتۆتە ئاراوە، واتە ڕۆچوون لە دایکبووی هەلومەرج و بارودۆخێکە، هیچ ڕێبازو بنەمایەك نەبووە، تا لەسەری ڕێککەون.

٤ – هەنـدێك لەوانـەی کـه کەوتبوونـه نێـو بازنــەی ڕۆچـوونەوە، کاتێـك بۆیـان دەرکەوت سەرەتای ئەم دیدوبۆچوونانە لە شـووراتەکانەوە – خـوارج – سـەری هەڵداوە، پاشگەزبوونەوە لە ڕاوبۆچوونەکانیان، چونکە پێشتر وایـان زانیـوە کـه خۆیان دەستپێشخەری ئەم کارەن.. بەڵام دواتر ڕۆچووە هاوچەرخەکان سودیان لە دیدو بۆچوون و بەڵگەو پاساوی نێو کتێـب و نووسـراوە کۆنـەکان وەرگـرت، چونکە ئەو کەسانەی گفتوگۆیان لەگەڵ دەکردن بۆیان ڕوون دەکردنەوە کە دیدو بۆچوونەکانیان هاوشێوەی – خوارج – و دەستە گومڕاکانی ترە، لە ڕوانگەی ئەو دیـالۆگ و وتـارو بابەتانــەی لەسـەریان بڵاودەکرایـەوە، ئـەمانیش هەسـتان بـە خوێندنەوەو تاووتوێ کردنی نووسراوو کتێبەکانی پێشوو، بۆ بەهێزکردنی پاساوو بەڵگەو گوتاری سیاسیان.

لە کۆتاییدا دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کەوا کاریگەرێتی ڕۆچووە کۆنەکان لەسەر نوێیــەکان کاریگەرێتییــەکی دواتــر بــووە، نەبۆتــە هــۆی دروســتبوون و هاتنــە

مەیدانیانەوە، بەڵام بۆتە مایەی بەهێزبوون و فراوان بوونی ڕەوتەکەیان و بەڵگەو پاساوەکانیان.

دووەم: ڕەگ و ڕیشەی دەرونیی یان فیکریی و زانستیی

أ – ناتەواویی و ناهاوسەنگیی باری دەرونی ڕۆڵی خۆی هەیە و ناکرێت بە گشتیی نکوڵی لێ بکرێت، بەڵام ناتەواویی باری دەروونیی مەسەلەیەکی خودییە، گەر کەسێکی توندو ڕۆچوو باری دەروونیی نائاسایی بوو، ناکرێت ئەمە بکرێتە ڕێساو بنەما و بەسەر هەموو ڕۆچووەکاندا بچەسپێت، یان بوترێت ڕۆچوون بە گشتیی لە دەرەنجامی ئەم ناهاوسەنگیی و ناتەواوی باری دەرونییەوە دروست دەبێت.

ب – زۆر لە خەوش و ناتەواویە دەرونیەکان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو فشارانەی ڕووبەڕووی مرۆڤ دەبێتەوە، مرۆڤ بە دەروون ناتەواوی لە دایك نابێ، بەڵکو باری دەروونی بەپێی پەروەردەو بارودۆخ دروست دەبێت و گۆڕانی بەسەردا دێت.

ج – لای هەندێ لە ڕۆچووەکان ئامادەیی دەروونیی هەیەو فشارەکان بە ئاسانی کاریان لێ دەکات و کاردانەوە دروست دەبێت و ڕۆچوون و زێدەڕۆیی دروست دەبێت، بە تایبەتی لای لاوان. هەربۆیە پسپۆڕانی بواری دەروونناسیی دەڵێن: گەر مرۆڤ لە بارودۆخ و واقیعێکدا خۆی بینییەوەو پێی قبوڵ نەکرا، ئەوکات لە نەستیدا دەکەوێتە کاردانەوە، هەرکات کارەکان بەهێزبوون، ئەوا کاردانەوەکەش بەهێز دەبێت، پێدەچێت بەرەو توندڕەویی و توندوتیژیی هەنگاو بنێت.[١٠]

ئەمەو لاوان لە زۆربەی توێژەکانی تری نێو کۆمەڵ زیاتر دەکەونە نێو داوی ڕۆچوون و سەرکەشییەوە، چونکە ئەم توێژە کۆمەڵایەتییە وزەو تواناو حەماسەتیان زۆرە، بەڵام کەمئەزمونن و ئاستی زانستییان لاوازە.

---

[١٠] بڕوانە الغلو فی الدین لاپەڕە ١١٦

د – ڕۆچون کاردانەوەیە، یان دەرهاویشتەیەکی سروشتیی زنجیرە کێشەیەکی سیاسیی و ئابووریی و کۆمەڵایەتیی و فەرهەنگیی نێو کۆمەڵگایە، ڕۆچووەکان دەکەونە ژێر فشاری توندەوەو هاوسەنگیی لە دەست دەدەن.

کێشەکە دوو جەمسەری هەیە:

یەکەم: بوونی قەیران و کێشەو بزواندنی و وروژاندنی ئەندامانی کۆمەڵگایەکی دیاری کراو (کار).

دووەم: ناڕازییبوون بەم دیاردەو قەیرانە (کاردانەوە).

کاردانەوەش گەر بە شێوازی توندو ڕۆچووانە بێت ئەمەش دوو هۆی هەیە:

أ – تێکچوونی پرۆگرام و ڕێبازی زانستیی.

ب – تێکچوونی پرۆگرام و ڕێبازی کرداریی.

باسی سێهەم: دەروازەیەکی مێژوویی لەسەر چەمکی ڕۆچوون لە ئاییندا:

یەکێك لەو راستییە روون و ئاشکرایانەی کە دەقەکانی قورئان و فەرموودە بۆمان دەگێڕنەوە و باس لە هەڵوێست و ئاکاری گەلانی پێش ئیسلاممان بۆ دەکەن، ئەوانەی شوێنکەوتەی پەیام و بانگەوازی پێغەمبەران بوون (سڵاوی خوایان لێ بێت) بە ڕێژەی جیاواز پابەندبوونە بە بەرنامەو پەیامی خوداوە، دەکرێت بەسەر سێ کۆمەڵەدا دابەشیان بکەین:

یەکەم: گەردنگیر بە حەق و ڕاستیی و بەردەوام بوون لەسەری.

دووەم: شلڕەوو چەوت و لارو بەزاندنی سنوورە شەرعییەکان.

سێهەم: ڕۆچوون و زێدەڕۆیی لە سنوورەکانی خوای گەورە.

ئەم سێ تاقمە لە ئایینەکانی پێش ئیسلامدا بوونی هەبووەو لە کۆمەڵگای ئیسلامییشدا هاتۆتە ئاراوە، بەنی ئیسرائیل ڕۆچوون لە ئایینەکەیان و

سەرکەشییان کردو خوای گەورەش ئاگاداری کردنەوە و نەهی لێکردن (یا أهل الکتاب لاتغلوا فی دینکم ولا تقولوا علی الله الا الحق، إنما المسیح عیسی ابن مریم رسول الله وکلمته القاها الی مریم، وروح منه فأمنوا بالله ورسوله ولا تقولوا ثلاثة انتهوا خیرا لکم إنما الله إله واحد سبحانه أن یکون له ولد له ما في السماوات وما في ألأرض و کفی بالله وکیلا) النساء ١٧١.

ئەی خاوەنانی کتێب، زیادەڕەویی مەکەن لە ئایینەکەتاندا، جگە لە حەق و ڕاستیی هیچی تر بەدەم خواوە مەڵێن، بە ڕاستیی مەسیح عیسای کوڕی مەریەم جگە لەوەی کە فروستادەی خوایە شتێکی تر نەبووە، لە دایکبوونەکەی بە فەرمانی خوا بووە، کە لە مەریەمدا (بەرجەستە بوو)، عیسا ڕۆح و گیانێکی (تایبەتییە) لەلایەن خواوە بەخشراوە، دە ئیتر باوەڕی دامەزراو بە خوایەتی خواو بە پێغەمبەرانی بهێنن، هەرگیز مەڵێن: خوا سیانە (لەو گوفتارە نابەجێیە) واز بهێنن چاکترە و قازانجتانە، بەڕاستیی خوا تەنها یەك تاکە خوایە، پاك و بێگەردو دوورە لەوەی کە منداڵی ببێت (بوختانی ناقۆڵای وا چۆن دەکەن) ؟ ! هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەوییدا هەیە هەر هەمووی ئەو خاوەنیانە، بێگومان خوا بەسە کە بەدیهێنەرو سەرپەرشتیاری (دروستکراوانی بێت) (تەفسیری ئاسان).

هەروەها فەرموویەتی: (قل یا أهل الکتاب لاتغلوا فی دینکم غیر الحق و لاتتبعوا أهواء قوم قد ضلوا من قبل وأضلوا کثیرا وضلوا عن سواء السبیل) المائدة٧٧.

هەروەها بڵێ ئەی خاوەنانی کتێب زیادەڕەویی مەکەن، لە ئایینەکەتاندا بە زیادەڕەویی نابەجێ و لە سنووری حەق و ڕاستیی دەرمەچن، شوێنی ئارەزووی ئەو کەسانە مەکەون، کە بێگومان پێشان گومڕابون و زۆر کەسیشیان گومڕاکردو ئەوانیش لەو ڕێگەو ڕێبازە لایاندا. (تەفسیری ئاسان)

ئەمەو پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی (... إياكم والغلو في الدين، فأنما أهلك من كان قبلكم الغلو في الدين).[11] هەروەها فەرموویەتی (هلك المتنطعون، قالها ثلاثا)[12]

هەروەها فەرموویەتی: (ان هذا الدين يسر ولن يشاد الدين أحد الا غلبه).[13]

دەقە شەرعییەكانی قورئان و فەرموودە هەرچەندە باسی خاوەن پەرتووكەكان دەكەن، بەڵام مەبەست ئاگاداركردنەوەی موسڵمانانە كە هوشیار بن و دووركەونەوە لە ڕۆچوون و زێدەڕەویی و یاخیبوون لە سنوورەكانی خودای گەورە، كە مایەی فەوتان و گومڕاییە.

باسی چوارەم: دیاردەی ڕۆچوون لەم چاخ و سەردەمەدا:

ڕۆچوون لەم سەردەم و قۆناغەدا خۆی لە چەندین شێوازی جۆراوجۆردا دەبینێتەوە، گرنگترینیان ئەمانەی لای خوارەوەن:

١ – ڕۆچوون لە چەمك و مانای زاراوەی كۆمەڵ.

لێرەدا ئەو فەرموودانەی كە باس لە پەیوەستبوون و پابەندبوون بە كۆمەڵەوە دەكەن (عليكم بالجماعة) ئاوەژووی دەكەنەوەو وای پێناسە دەكەن و لێكی دەدەنەوە كە مەبەست لە كۆمەڵ، ئەو كۆمەڵ و لایەنەی خۆیانەو بەس.

٢ – ڕۆچوون و دەمارگیریی بۆ كۆمەڵێك یان لایەنێكی دیاری كراو، یان ئەو كۆمەڵ و لایەنە بە سەرچاوەو پێوەری حەق دەزانرێت.

٣ – بە كافرداناني خەڵكی بەهۆی تاوانەوە.

---

[11] رواه النسائی ٣٠٥٤ بڕوانە سنن النسائی لاپەڕە ٧٢٧و رواه الامام احمد فی مسندە وابن ماجە

[12] رواه مسلم ٦٧٢٥ بڕوانە صحیح مسلم كتاب العلم باب هلك المتنطعون لاپەڕە ١٢١٢

[13] رواه البخاري، بڕوانە صحيح البخاري ١/٣٩ لاپەڕە ٨٠.

٤ – بە كافردانانی ئەو كەسانەی لە بازنەی كۆمەڵەكەیان دەچنە دەرەوە.

٥ – بە كافردانانی ئەو فەرمانڕەوایانەی حوكم بە قورئان و فەرموودە ناكەن، بە شێوەیەكی ڕەهاو بێ گوێدانە هەلومەرج و پێوەرە شەرعییەكان.

٦ – بە كافردانانی خەڵكیی كە بە حوكمی خوا كارناكەن، بە شێوەیەكی ڕەهاو بێ ڕەچاوكردنی دەقەكانی شەریعەت.

٧ – بە كافردانانی ئەو كەسانەی كۆچیان نەكردووەو وڵات و كۆمەڵگاكەیان بەجێ نەهێڵاوە.

٨ – بە كافردانانی خەڵكیی و دواتر بە كافردانانی ئەو كەسانەی ئەو خەڵكە بە كافر دانانێن.

٩ – ڕۆچوون سەبارەت بە سەركردەو فەرماندەی كۆمەڵ و لایەنەكان. جا ئەم ڕۆچوونە لە قاڵبی ستایش و شانازییدا بێت یان تانەو تەشەر و پلاردا بێت.

١٠ – حوكمدان بەوەی وڵاتە ئیسلامییەكان – دارالكفر– ن، خانەی كوفرەو لە میانەی ئەمەوە خوێن و ماڵی خەڵكییان حەڵاڵ دەكرد.

١١ – ڕۆچوون لە چەمكی لاسایی كردنەوە بە شێوەیەكی ڕەها، نكوڵی كردن لە كۆ دەنگی زانایان.

١٢ – ڕۆچوون لە زەمی ئەو كەسانەی لاسایی دەكەنەوە.

١٣ – پابەند كردنی خەڵكیی بە گشتیی بۆ ئەوەی ئیجتیهاد بكەن و بگەنە حوكمە شەرعییەكان.

١٤ – بە حەرام زانینی ئەو شتانەی پاك و حەڵاڵ و بێ لەكەن.

١٥ – توند كردن و گران كردنی دین لەسەر خەڵكیی.

١٦ – هەستان و دژایەتییكردنی فەرمانڕەوای موسڵمان.

١٧ – هەستان و دژایەتییكردنی فەرمانڕەوای ستەمكار.

١٨ – نوێژنەكردن لە مزگەوتەكاندا، گوایە لەسەر بنەمای تەقواو خواپەرستی دانەمەزراون، جگە لەو چوار مزگەوتە – مسجد الحرام – مزگەوتی پێغەمبەر (ﷺ) مسجد الاقصی – مزگەوتی قباء –.

١٩ – نەكردنی نوێژی هەینیی بە بیانووی ئەوەی موسڵمانان لە قۆناغی لاوازییدان.

٢٠ – رِۆچوون لە دابرِان و دووركەوتنەوە لە كۆمەڵگا بە تەواوی.

٢١ – قسەكردن سەبارەت بە قۆناغبەندیی حوكمە شەرعییەكان، وەك ئەوەی ئێستا قۆناغی – مكية – و ئێمەش وەك ئەو قۆناغە ئیسلام جێبەجێ دەكەین.

٢٢– نەكردنی كارو فرمان لە دەزگاو ناوەندە حكومییەكاندا.

٢٣ – دەمارگیری بۆ رای تایبەتی خۆیان و داننەنان بە رای بەرامبەر لەو بوارو كارانەی كە لە بازنەی ئیجتیهاد و ئەگەرەكاندان.

٢٤ – پابەند كردنی خەڵكی بەو شتانەی كە خوای گەورە داوای نەكردوە لە بەندەكانی پێوەی پابەند بن.[١٤]

دوای ئاماژەدانێكی خێرا بەچەند شێوازێكی رۆچوون لێرەدا بە پێویستی دەزانین چەند تێبینییەك بخەینە روو:

١– گروپ و دەستە رۆچووەكان، هەریەكەو خاڵێك یان چەند خاڵێك لەوانە دەیانگرێتەوە، بەپێی بازنەی رۆچوونەكانیان.

٢– رۆچوون خۆی لە خۆیدا بزاڤێكە بە ئاراستەی بنەما شەرعییەكان و فەرمانەكانی خوای گەورە، بەڵام ئەم بزافە مەوداو سنوورەكان دەبەزێنێت كە خوای گەورە دەستنیشانی كردووە. رۆچوون لە هەندێك حاڵەتدا جۆرە

[١٤] بروانە مشكله الغلو فى الدين لاپەرِە ٨٤ و ٨٥.

زێدەڕۆییەكە لە پابەند بوون بە دینەوە بەو ئەندازەیەی كە خـوای گـەورە داوای نەكردووە لە بەندەكانی، نەك دەرچون لە بازنەی دین بە تەواوی.

٢– رۆچوون هەموو جار ئەنجام دانی كارێك نییە، بەڵكو هەندێك جار وازهێنانە لە كارێكی دیاریكراو، وازهێنان لە حەڵاڵ و حەرام، كردنی شێوەیەكە لە شـێوەكانی رۆچوون گەر بەمەستی دینداریی و پابەندبوون بە دینەوە بێت.

٣– دانە پاڵی زاراوەی رۆچوون بـۆ سـەر ئـایین وەك دەسـتەواژەی رۆچـوون لـە ئاییندا دەشێت، لێرەدا رۆچوون لـە خـودی دینەكـەدا نییـە، بـەڵكو لـە شـێوازی دینداریەكەدایە، هەروەك خوای گەورە فەرموویەتی (لا تغلوا فى دینكم) المائدە ٧٧ پێغەمبەری خواش ﷺ فەرموویەتی: (ایاكم والغلو فى الدین). [١٥]

باسی پێنجەم: ڕوخسارەكانی ڕۆچوون لە ئاییندا

لێرەدا ئاماژە بە چەند سیماو ڕوخسارێكی ڕۆچوون دەدەین لەوانە:

یەكەم: ڕۆچون پەیوەستە بە فیقهی دەقەكانەوە.

ئەمەش بەیەكێك لەم كارانە دێتە دی:

أ – شیكردنەوەو ڕاڤەكردنی دەقەكان بە شەقلێكی توندڕەوانە، كە پێچەوانەیە بـە سـیمای گشتیی شـەریعەت و مەبەسـتە بنەڕەتییـەكانی، ئـەو كـات تونـدیی لەسەرخۆی و خەڵكیی پەیڕەو دەكات.

ب – بە سەرخۆداسەپاندنی جـۆرە ڕاڤـەكردنێكی قورئـان، كـە خوداوەنـد داوای ئەوەی لە موسڵمانان نەكردووە. ئیمامی شاطبی فەرمویەتی (ومن طماح النفوس الى مالم تكلف بە، نشأت الفرق كلها أو أكثرها). [١٦]

---

[١٥] رواه النسائى ٣٠٥٤ بڕوانە سنن النسائى لاپەڕە٧٢٧ و رواه الامام احمد فى مسندە وابن ماجە

[١٦] بڕوانە الغلو في الدين لاپەڕە ٨٣

دووەم: یان ڕۆچوون پەیوەستە بە ئەحكامەوە: ئەمـەش لـە دوو خاڵدا ڕەنـگ دەداتەوە

أ – خۆ پەیوەست كردن و بەسەرخۆداسەپاندنی چەندین سروتی ئایینیی و نزاو عیبادەتێك كە خوای گەورە فەرمانی پێ نەكردووە.

ب – قەدەغەكردنی شتی چاك و پـاك و بەچـێژ، كـە خـوای گـەورە ڕێپێـداوەو دروست و ڕەوایە. ئەمەش جۆرە ڕۆچوون و زێدەڕەوییەكە.

ج – وازهێنان لە پێویستییەكان یان لە هەندێكیان، وەك وازهێنان لە خواردن و خواردنەوەو هاوسـەرگیریی و خـەوتن و شـتی تـر، وازهێنـان لەمانـە ڕۆچـوون و زێدەڕەوییەو پێچەوانەی ڕەوت و سوننەتی ئەم ئایینەیە.

سێیەم: یان ڕۆچون پەیوەستە بە هەڵوێست وەرگرتن لە كەسانی تر ئەمەش لە دوو شێوەدا خۆی دەبینێتەوە:

أ – هەڵوێست وەرگرتن لە كەسانێك یان كۆمەڵێك، بێئەندازە ستایشیان دەكەن و بەسەرچاوەی حەق و ڕاستییان لە قەڵەم دەدەن و پلەی بێ هەڵـەو بێپەڵـەییان دەدەنێ.

ب – هەڵوێـستوەرگرتن لـە كەسـانێك یـان كۆمـەڵێك، بێئەنـدازە سەرزەنـشتیان دەكەن و تا ئاستی بە كافردانانیان، یان مۆركی كۆمەڵگای ئیسلامیی دادەڕنرێت لەو كۆمەڵەو بە كۆمەڵگای نەفامی ناوزەد دەكرێت.

باسی شەشەم: جۆرەكانی ڕۆچوون لە ئاییندا

یەكەم، ڕۆچوونی تێكڕایی لە ئایین و بیرباوەڕدا.

ئەم جۆرەیان بواری عەقیدەو بیروباوەڕ دەگرێتەوە وەك ڕۆچوون لە بە كافرزانین دا، وەك بە كافردانانی كەسانی گوناهبار، ئـەم جـۆرە ڕۆچـوەنە مەترسـیدارترین

جۆری ڕۆچوون و زێدەڕەو دەبێت ئەو ڕاستییە بزانین هۆکاری دروستبوون و هاتنە کایەوەی دەستەو تاقمە گومڕاکان ڕۆچوونی تێکڕایی بوو لە بیروباوەڕدا.

دەشێت بڵێین: سیفات و خاڵی لێکچوونی دەستەو گرووپە ڕۆچووەکان بە درێژایی مێژوو لێك نزیکن. لە فەرمودەیەکدا پێغەمبەری ئازیز (ﷺ) فەرمویەتی: (ان من ضئضئ هذا قوما يقرؤن القرأن لا يجاوز حناجرهم، يقتلون أهل الإسلام، ويدعون أهل الأوثان يمرقون من الاسلام كما يمرق السهم من الرمية لئن ادركتهم لاقتلنهم قتل عاد).[١٧]

لە میانەی ئەم فەرمودە پیرۆزەوە دوو سیفاتی تاقمە ڕۆچووەکان دەردەکەوێت:

أ – تێنەگەیشتن لە قورئان، ئەمانە قورئان دەخوێننەوە بەبێ تێگەیشتن لە ماناو ڕاڤەکەی، ئەمەش وا دەکات ئەو ئایەتانەی دەربارەی بێباوەڕان هاتۆتە خوارەوە، ئەمان بەسەر موسڵماناندا جێبەجێی بکەن، ئەوەتا عەبدوڵای کوڕی عومەر (خوایان لێ ڕازی بێت) سەبارەت بە – خوارج – دەڵێت: (انهم انطلقوا الى ايات نزلت فى الكفار فجعلوها على المؤمنين).[١٨]

ب – بە کافردانان: هەندێك لەوانە کوشتنی موسڵمانانیان بە حەڵاڵ دەزانی (أبو قلابه) ڕەحمەتی خوای لێبێت وتویەتی (ما ابتدع رجل بدعة الا استحل السيف) [١٩]

شەیخولئیسلام ئیبن تەیمیە ڕەحمەتی خوای لێبێت وتوویەتی: (طريقة أهل البدع يجمعون بين الجهل والظلم فيبتدعون بدعة مخالفة للكتاب والسنة وإجماع الصحابة، ويكفرون من خالفهم فى بدعهم). [٢٠]

---

[١٧] رواه البخاري ومسلم ، البخاري ٣٣٤٤ وه ٧٤٣٢ بڕوانه صحيح البخاري لاپەڕە ١٧٩٣، مسلم ٢٤٤٩ بڕوانه صحيح مسلم لاپەڕە ٤٧٣

[١٨] ذكره البخاري تعليقا ٨ / ٥١ بڕوانه صحيح البخاري باب قتل الخوارج و الملحدين بعد اقامة الحجة عليهم لاپەڕە ١٦٨٥

[١٩] (رواه الدارمي ١ / ٤٤ رقم ١٠٠ باب اتباع السنة. بڕوانه مشكلة الغلوا في الدين لاپەڕە٢٥

ڕێبازی خاوەن داهێنراوەکان دوو سیفەتی نەفامی و ستەم کردن لەخۆدەگرێت، داهێنانێك دێتە ئاراوە پێچەوانە بە قورئان و سونەت و کۆ دەنگی هاوەڵان، هەرکەسێکیش پێچەوانەی داهێنانەکانیان بێت بە کافر لە قەڵەمی دەدەن.

دووەم: ڕۆچزونی بەشی کرداری.

ئەم جۆرە ڕۆچوونە بەندە بە بەشێك یان چەند بەشێك لە بەشەکانی کرداری شەریعەت، جا ئەو ڕۆچوونە بە وتەو زمان بێت، یان بە کردارو ئاکار، وەك: شەونوێژ.

گەر ڕۆچوونی بەشی کرداریی پەیوست بێت بە بیروباوەڕێکی خراپ و شێوێنراوەوە، ئەوا دەبێتە ڕۆچوونێکی تێکڕایی بیروباوەڕیی، وەك: دابڕان و نوێژ نەکردن لە مزگەوتی موسڵمانان‌دا، بەوەی بە مزگەوتی (ضرار) یان بزانرێت. هەروەها گەر ئەندازەو ڕێژەی ڕۆچوونی بەشی کرداریی فرە بوون، ئەوا دەگۆڕێن بۆ ڕۆچوونی تێکڕایی بیروباوەڕیی. پێغەمبەر (ﷺ) چارەسەری چەندین وێنەی ڕۆچوونی کرداریی کردووە کە لە سەردەمی خۆیدا ڕووی داوە، بواری ئاماژە پێکردنیمان نییە.

[20] الرد على البكرى ٢ / ٢٥٢ بڕوانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەڕە٢٥

بەشی دووەم: هۆکارەکانی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی لە ئاییندا

هۆکارەکانی ڕۆچوون زۆرن، لێرەدا ئاماژە بە گرنگترینیان دەدەین بە کورتی:

١- نەزانینی حوکمی شەرعی: ئەمەش بۆ نەبوونی هوشیاریی ئایینیی و تێگەیشتنێکی قوولّ بۆ دەقە شەرعییەکان دەگەڕێتەوە، ئەو کەسانە جورئەتێکی کوێرانەیان بۆ دروست دەبێت و بێتێگەیشتن لە دەقە شەرعییەکان و زانینی مەبەست و پەیبردن بە نهێنیەکانی زمان و... هتد حوکم و فەتوای جۆراو جۆر دەدەن. بەواتایەکی دی نەزانینی حوکمی شەرعی خۆی لە چەند بوارێکدا دەبینێتەوە، وەك: نەزانین سەبارەت بە دەقەکانی قورئان و فەرموودە، نەزانینی ڕێباز و پەیڕەوی پێشین، نەزانینی مەبەست و حیکمەتی دەقە شەرعییەکان، نەزانینی حەقیقەتی ئیمان و پەیوەندیی بە کردەوەکانەوە، نەزانینی سوننەتەکانی خوای گەورەو.. هتد. هەریەك لەمانە سەنگ و کاریگەرێتی خۆی هەیە.

٢- تێکچوونی باری کۆمەڵایەتیی و شێرازەی ڕەوشت و دژایەتی کردنی دابونەریتە ئیسلامییەکان لە ژێر لافیتەی ئازادییدا بە یەکێك لە هۆکارەکانی ڕۆچوون دێتە ئەژماردن لەم سەردەم و قۆناغەدا، گەر بە نێو شەقام و بازاڕو زانکۆکاندا بگەڕێین و تەماشای زۆرێك لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن بکەین بەسانایی بۆمان دەردەکەوێت تا چ ئەندازەیەك شێرازەی کۆمەڵگا شێوێنراوە و سنوورە شەرعییەکان بەزێنراون.

٣- بەرتەسکردنەوەی بوار بۆ زانایان و بیریارانی ئیسلامیی میانڕەو و داخستنی زۆربەی دەروازەکان بە ڕوویاندا، پاساوێکی باش و خزمەتێکی زۆرە بە هەزری ڕۆچووان و پەیامەکەیان، ڕۆچووان لەم قۆناغ و سەردەمەدا بە هێزترین پاساوو بەڵگەیان ئەو دژایەتییکردنەیە بە دین کە لە زۆرێك لە وڵاتانی جیهانی ئیسلامییدا پیادە دەکرێت لە ژێر لافیتەو ناونیشانی جۆراو جۆردا.[٢١]

---

[٢١] بڕوانە التطرف والغلو، دکتور طارق محمد الطواری لاپەڕە ٧ - ٨.

٤- هۆكاری سیاسیی: بارودۆخی جیهانی ئیسلامیی و داگیركردن و بە تاڵانبردنی موڵك و سامان و دەستەڵاتی دیكتاتۆرانەو خۆسەپێنەرانە كە بە ئاگروئاسن فەرمانڕەوایەتی دەكەن لە چەندین وڵاتی ئیسلامییدا، زەمینەیەكی لەبارن بۆ سەرهەڵدان و گەشەكردنی هزرو بیرو بۆچونی رۆچووەكان، لە هەمان كاتدا دژایەتییكردنی رەوتی ئیسلامیی بە گشتیی و بوارنەدان بە ئیسلامییەكان و گرتن و راونان و قەدەغە كردنی سیما ئیسلامییەكان لە هەندێك شوێندا پاساوو زەمینەسازیی بووە بۆ سەرهەڵدان و گەشەكردنی دیاردەی رۆچوون.

٥- سەپاندنی سیستم و پەیرەوی رۆژئاوا لە رووی سیاسی و ئابوریی و كۆمەڵایەتیی و فێربوون و بوارەكانی تر، بە شێوازێكی كوێرانە بەسەر كۆمەڵگادا بێ رەچاوكردنی تایبەتمەندیی كۆمەڵگای ئیسلامیی لە رووی عەقیدەو بیروباوەڕو داب و نەریت و...هتد. هەوڵدان بۆ سڕینەوەی ناسنامەی ئایینیی و كلتووری رەسەنی خۆی، ئەمە خۆی لە خۆیدا كارێكی ناڕەوایە و كاردانەوەی بە دوادادێت.[٢٢]

٦- بە رۆژئاواییكردن: دوای كۆتایی هاتنی سیاسەتی ئیستعماری سەربازیی، بە رۆژئاواییكردن و بە عەلمانی كردن جێگای گرتەوە، بەپێی پلان و بەرنامەیەكی ورد و داڕێژراوو هاوكاریی و كۆمەكی دەرەكی لە هەموو بوارەكاندا، لە زۆربەی وڵاتانی جیهانی ئیسلامییدا. بە رۆژئاواییكردن بێ گوێدانە ئایین و كلتووری گەلان، جۆرێك لە كاردانەوە دروست دەكات، هەروەك مامۆستا تاریق البشری وتوویەتی: رۆچوون بە ئەندازەو شێوازی جیاجیا دەمێنێتەوە، لە ماوەو قۆناغە جیاجیاكان، تا ئەو كاتەی باڵادەستی بە رۆژئاواییكردن بمێنێت. رۆچوون لاواز دەبێت بە لاوازبوونی سیستم و دیاردە بە رۆژئاواییكردن.[٢٣] پێویستە هەماهەنگیی و

---

[٢٢] بڕوانە الغلو في الدين، لاپەڕە ١٢١.

[٢٣] سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە

هاوکاریی لە هەموو بوارەکاندا هەبێت، لە نێوان جیهانی ئیسلامیی و رۆژئـاوادا، ئەمەش لە قازانج و بەرژەوەندی هەموو لایەکدایە، بەڵام کـۆپیکردنی ئـەزموون و بیرو دید و بۆچوونیان دەبێتـە مایـەی گرفـت و شـێواندنی کۆمـەڵگاو ئەمـەش کاردانەوەی لێ فەراهەم دێت.

٧- باری ئابووریی: گەر تاماشای زۆرێك لە وڵاتانی ئیسلامیی بکەین کە زۆربەیان خـاوەنی داهـات و سـامانێکی زۆر و زەبەنـدن، بـەڵام دەبیـنین توێـژو چـینێکی دەستەڵات دار موڵك و سامانی وڵاتیان بۆ خۆیان و خانەوادەو گزیرەکانیان قۆرغ کـردووە، دەسـتەڵاتی سیاسـیان بـە خـراپترین شـێوە بـە کارهێنـاوە بـۆ خـۆ دەوڵەمەندکردن و پاوان کردنی شادەمارەکانی ژیـانی ئـابووریی لـە وڵاتـدا. لـەم لاشەوە چینێکی بەرفراوانی میللەت لە ژێر هێڵی هەژاریی و نەبوونیی دان و لە نێو قـــەیران و گرفتـــەکانی ژیانـــدا دەنـــاڵێنن و کەســـایەتیی و کەرامـــەتیان دەڕوشێنرێت.بڵاوبونەوەی دیاردەی بێکاریی لە نێو هەزاران لاو و دەرچوی زانکۆ و پەیمانگاکاندا و... هتد ئەم کێشانەو چارەسەرنەکردنیان، رق و قین لە نێو دڵ و دەرون و هەست و نەستی خەڵکدا دروست دەکات بەرامبەر بە دەستەڵات و دام و دەزگاکان و هاوپەیمانەکانی. لەم حاڵەتەدانـەدا چینە بێبەشـەکە بـە سروشـتی مرۆیی خۆی رقی لە دەوڵەمەند و دەستەڵاتدارە و بەسەرچاوەی ستەمی دەزانێت، لەبەر ئەوەی هەژاریی و نەبوونیی و بێبەشیی کاریگەری نەرێنی لە سـەر لاشـەو هزرو دەرونی مرۆڤ دروست دەکات و رقی لە دەستەڵات و پارێزەرانی دەبێتـەوە. لەم هەلو مەرجانەدا زەمینـە لـە بـارە بـۆ سـەرهەڵدان و گەشـەکردنی دیـاردەی رۆچوون و زێدەڕۆیی جا لە ژێر لافیتەی ئایینیدا بێـت، یـان هـەرناوو لافیتەیـەکی تر.[٢٤]

[٢٤] بڕوانە التطرف والغلو ، دکتور طارق محمد الطواری لاپەڕە ٨-٩.

بەشی سێهەم: شوێنەوار و كاریگەرێتی كێشەی ڕۆچوون و مەترسییەكانی

ڕۆچوون وەك دیاردەیەكی زیانبەخش كاریگەرێتی خۆی لەسەر ئاستی تاك و كۆمەڵ بەجێ دێڵێت لە چەندین بواری جیاجیادا، وەك بواری عەقیدە و بیروباوەڕ و لایەنی كۆمەڵایەتیی و دەروونیی و هەڵسوكەوت و ڕەفتارو...هتد. لێرەدا بەكورتی باس لە دوو جۆر لەو كاریگەرێتییانە دەكەین، لە دوو بەندا.

باسی یەكەم: شوێنەوارو كاریگەرێتی ڕۆچوون لەسەر عەقیدەو بیروباوەڕ

ڕۆچوون وەك لادان و تاوانێك كاریگەرێتی خۆی هەیە لەسەر عەقیدەو بیروباوەڕ، ئەمەش لە چەند خاڵێكدا خۆی دەبینێتەوە، لەوانە:

١- گومڕایی لە ڕێنوێنی خودا:

گەر بڕوانینە دەقەكانی قورئان و فەرمودە بە سانایی ئەم خاڵەمان بۆ دەردەكەوێت، ئەوەتا خوای گەورە پەیوەستبوونی بە قورئان و فەرمودەوە بەسەرچاوەی ڕێنوێنی و هیدایەت ناوزەدكردووەو لە بەرامبەریشدا لادان و دووركەوتنەوە لێی مایەی گومڕایی و سەرلێشێواوی و خەشمی پەروەردگارە (فاما یأتینكم مني هدى فمن تبع هداي فلا یضل ولایشقى، ومن أعرض عن ذكري فإن له معیشة ضنكا ونحشره یوم القیامة أعمى) سوره طه: ١٢٣-١٢٤

جا ئەگەر هیدایەت و ڕێنموونیی من بۆ ئێوە هات، ئەوەی شوێنی بەرنامەكەم بكەوێت، نە گومڕا دەبێت، نە ناخۆشیی و ناڕەحەتیی و ناسۆر دێتە ڕێی. ئەوەیش ڕوو وەربگێڕێت لە بەرنامە و یادی من و پشتی تێ بكات، بێگومان بۆ ئەو جۆرە كەسانە ژیانێكی ترش و تاڵ و ناخۆش پێش دێت، لە ڕۆژی قیامەتیشدا بە كوێریی حەشری دەكەین. (تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٣٢٠).

ئیبن عەباس (خوایان لێ رازی بێت) لە راڤەی ئەم ئایەتەی پێشوودا فەرمویەتی: (تضمن الله لمن قرأ القرآن واتبع ما فيه أن لا يضل في الدنيا ولا يشقى في الآخرة).[25]
بەواتای هەرکەس قورئان بخوێنێ و شوێنکەوتەی دەقەکانی بێت، لە دونیادا گومڕا نابێت و لە دواڕۆژیشدا توشی ناسۆری و ناڕەحەتی نابێت.

٢– پەرتەوازبون (التفرق)

مەبەستی پیرۆزی شەریعەتی ئیسلام و ئامانجە بالآکانی ئەوەیە، بڕواداران هاودەنگ و یەك دەنگ و یەك دڵ بن لەسەر حەق و پەیوەست بن بە کۆمەڵ، وریابن لە دوبەرەکی و پەرتەوازەبون.ئەوەتا خوای گەورە فەرموویەتی: (يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله حق تقاته ولا تموتنّ الا وأنتم مسلمون، واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرّقوا). ال عمران: ١٠٢– ١٠٣.

ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، لە خوا بترسن و پارێزکار بن، بەشێوەیەکی وا کە شایستەی ئەو زاتەیەو هەمیشە پابەند و دامەزراوبن لەسەر ئیسلامەتی، بۆئەوەی هەر کاتێك مردن بە ئیمان و ئیسلامەتی نەبێت نەمرن. (تەفسیری ئاسان، لاپەڕە٦٣).

هەروەها فەرمویەتی: (ولا تكونوا كالذين تفرقوا واختلفوا من بعد ما جاءهم البينات، وأولئك لهم عذاب عظيم، يوم تبيض وجوه وتسود وجوه، فأما الذين اسودت وجوههم أكفرتم بعد ايمانكم، فذوقوا العذاب بما كنتم تكفرون، وأما الذين ابيضت وجوههم ففي رحمة الله هم فيها خالدون) ال عمران: ١٠٥–١٠٧.

نەکەن وەکو ئەو کەسانە بن کە ناکۆکیی و دووبەرەکییان لە ناودا بەرپابوو، لە یەکتر دابڕان، دوای ئەوەی ئەو هەموو بەڵگەو نیشانە روونەیان بۆ هاتبوو (کە سەرکەوتن لە یەکرِیزییدایە)، ئا ئەوانە سزایەکی گەورەو سەخت چاوەڕێیانە،

[25] رواه الطبراني ١٦/٢٢٥. بڕوانە مشكلة الغلو في الدين، لاپەڕە

ڕۆژێك دێت روخسارانێك سپی دەبن و روخسارانێك رەش هەڵدەگەڕێن، جا ئەوانەی کە روخساریان رەش هەڵگەڕاوە (پێیان دەوترێت) باشە، ئەوە ئێوە پاش ئیمانداری، پەشیمان بونەوەو رێبازی کوفرتان گرتەبەر؟! دە بچێژن سزا و ئازار بە هۆی کافربوونتانەوە. بەڵام ئەوانەی روخساریان سپی و گەش و جوانە لە ناو رەحمەت و میهرەبانیی خوادا ژیان دەبەنە سەر بۆ هەمیشە و بۆ هەتاهەتایی. (تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٦٣).

هەروەها فەرمویەتی: (وان هذا صراطي مستقيما فأتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله) (الانعام ١٥٣).

بە واتای ئەمە رێباز و بەرنامەی راستی منەو شوێنی کەون و شوێنی رێچکە و رێبازەکانی تر مەکەون، چونکە پەرتەوازەو جیاتان دەکاتەوە لە بەرنامەی خوا. دەبینین رێگای راستیی تەنها یەك رێگایەو مایەی بەختەوەریی و سەرفرازییە، بەڵام رێچکەو رێبازەکانی تر فرەو هەمەلایەنن و جوولەکەو گاور و ئاگرپەرست و هەموو رێچکەو دەستەو تاقمێکی گومڕاو سەرلێشێواوو ئەوانەی شوێنی گومان و هەواو ئارەزووەکانیان دەکەون دەگرێتەوە.

هەروەها فەرمویەتی: (ان الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعاً لست منهم في شيء، انما أمرهم الى الله، ثم ينبئهم بما كانوا يفعلون) الانعام ١٥٩.

بەواتای: بەراستیی ئەوانەی ئایینەکەیان بەش بەش کرد و بوونە دەستەدەستەو پارچەپارچە (بڕوایان بە هەندێك قورئان هەیەو هەندێکی تری پشتگوێ دەخەن)، ئەوە لە هیچ شتێکدا تۆ لەوان نیت، بەڵکو تۆ لەوان بەرییت، بەراستیی ئەوانە کاریان بۆ لای خوایەو تۆڵەی لادانیان لێدەستێنێتەوە، لەوەودوا هەواڵی هەمووئەو کارو کردەوانەیان پێ دەدات کە ئەنجامی دەدەن. (تەفسیری ئاسان).

ئەمەو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: (... أما بعد فإن خير الحديث كتاب الله، وخير الهدي هدي محمد، وشرّ الأمور محدثاتها وكل بدعة ضلالة)[٢٦]، (وكل ضلالة في النار).[٢٧]

حافيز ئيبن رەجەب رەحمەتی خوای لێبێت سەبارەت بە وتەی پێغەمبەر ﷺ(كل بدعة ضلالة) وتويەتی: ئەمە (جوامع الكلم)ە، واتە كاكڵەو پوختەی وتەكانەو بنەمايەكی گەورەيە لە بنەماكانی ئايين.. هەر كەسە شتێكی داهێناو دايە پاڵ ئايين و لە بنەڕەت و بنەماكانی ئاييندا بوونی نەبوو، ئەوە گومڕاييەو ئايين لێی بەرييە، جا ئەو مەسەلەو بابەتانە لە بواری عەقيدە، يان كردەوە، يان وتەی ئاشكراو پەنهانی بێت.[٢٨]

هەروەها ئيبن مەسعود (خوايان لێ رازيبێت) فەرمويەتی: (اننا نقتدي ولا نبتدي، ونتبع ولا نبتدع، ولن نضل ما تمسكنا بالأثر)[٢٩].

پێغەمبەری ئازيزيش ﷺ فەرمويەتی: (تركت فيكم أمرين لن تضلوا ما تمسكتم بهما، كتاب الله وسنة نبيه).[٣٠]

دەبينين دەقی فەرمودەكان رێنوێنييمان دەكەن، هانمان دەدەن، تا پەيوەست و گەردنگير بين بە قورئان و فەرمودەوە، لەو دوو سەرچاوە چاك و بێگەردە لانەدەين و زێدەڕۆيی نەكەين، هەر لادانێك دەرەنجامەكەی گومڕايی و

[٢٦] رواه مسلم في كتاب الجمعة، بڕوانە صحيح مسلم لاپەڕە ٣٨٩

[٢٧] رواه النسائي كتاب الصلاة العيدين باب كيفية الخطبة

[٢٨] جامع العلوم والحطم ٢٥٢، بڕوانە مشكلة الغلو ، ٦٦٢.

[٢٩] رواه اللالكائي في شرح أصول الاعتقاد ٨٦/١. سەرچاوەی پێشوو٦٦٣

[٣٠] اخرجه المالك في الموطأ (بلاغاً) كتاب القدر باب النهي عن القول بالقدر ٨٩٩/٢ والحاكم في المستدرك ٩٣/١، قال الألباني اسناده حسن في مشكاة المصابيح ٦٦/١. بڕوانە سەرچاوەی پێشوو ٦٦٠.

سەرلێشێواوی و شوێنکەوتنی هەواو ئارەزووە، چونکە بنچینەی گومڕایی شوێنکەوتنی گومان و هەواو ئارەزووە.

خوای گەورە سەبارەت بە لادان و گومڕایی گەلەکەی حەزرەتی موسا (علیه السلام) فەرمویەتی: (وإذ قال موسى لقومه يا قوم لم تؤذونني وقد تعلمون اني رسول الله اليكم فلما زاغوا أزاغ الله قلوبهم والله لا يهدي القوم الفاسقين) الصف: ٥.

بەواتای حەزرەتی موسا بە قەومەکەی وت: ئەی قەوم و هۆزم ئێوە بۆچی ئازاری ڕۆح و دڵم دەدەن، لە کاتێکدا بێگومان دەزانن کە من پێغەمبەر و ڕەوانەکراوی خوام بۆتان، جا کاتێك ئەوان گوێیان بۆ ڕاستیی نەگرت و لە حەق لایاندا، خوایش دڵەکانیانی لە خشتەبرد و مۆری پێدانا، چونکە خوا ڕێنمویی قەوم و هۆزی تاوانکار و لە سنوور دەرچوو ناکات. تەفسیری ئاسان: ٥٥١.

هەرکەس لابدات لە ڕێبازی حەق دوای ڕوونکردنەوەی ڕێنوێنی خودا (ومن يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى ويتبع غير سبيل المؤمنين نُولّه ما تولّى ونصله جهنم وساءت مصيراً) النساء ١١٥.

هەرکەس دژایەتی پێغەمبەرﷺ بکات و لێی جیابێتەوە لە دوای ئەوەی ڕێگەی ڕاست و دروستی بۆ ڕوون بۆتەوەو ڕێبازێك بگرێتەبەر کە جیابێت لە ڕێگەو ڕێبازی ئیمانداران، ئەوە ڕووی وەردەچەرخێنین بۆ ئەو ڕوگەو بەرنامەیەی هەڵی بژاردوەو ڕووی تێکردوە، (لە قیامەتیشدا) دەیخەینە ناو دۆزەخەوەو دەیسوتێنین، کە ئەویش سەرئەنجامێکی زۆر ناخۆش و سامناکە. (تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٩٧).

باسی دووەم: شوێنەوارو کاریگەرێتی ڕۆچوون لەسەر دیدو بیروبۆچوون

ڕۆچوون چۆن شوێنەوارو کاریگەریەتی خۆی بەجێ دێڵێت لەسەر عەقیدەو بیرو باوەڕ، بەهەمان تەرز سەنگی خۆی هەیە لەسەر بیرو دیدو بۆچوونی خەڵکیی، لەم

دەستپێكەدا ئاماژە بە چەند خاڵێك دەدەین كە شوێنەواری ڕۆچوونیان بە زەقـی پێوە دیارە:

١ – جیاوازی و دژیەكی:

یەكێك لە نیشانەكانی شوێنكەوتەی پەیامی حـەق، بـەردەوامبوون و نـەگۆڕان و دامەزراوییانە لەسەر حەق، چونكە سەرچاوەی وەرگرتنیان قورئان و فەرموودەیە بە تێگەیشتنێكی دروست، ئـەم دوو سەرچـاوە بێگـەردەش دژیـەكی تێدا نییـە، خوای گەورەش فەرمویەتی (أفلا یتدبرون القرأن ولو كان من عند غیر الله لوجدوا فیه إختلافا كثیرا) النساء ٨٢. بە واتای (ئەوە بۆ ئەوانە سەرنجی قورئان نادەن و لێكی نادەنەوەو لێی ورد نابنەوە ؟ خۆ ئەگەر لە لایەن كەسێكی ترەوە بولیە جگە لە خوا، بێگومـان جیـاوازیی و دژایەتیـەكی زۆریـان تێدا دەدۆزیـەوە) تەفسیری ئاسان لاپەڕە ٩١.

٢ – شێواندنی وێنەی ئیسلام و موسڵمانان.

ئیـــسلام ئـــایینی چـــاودێریی و پاراســـتنی بەرژەوەندییـــەكان و وەلانـــان و دوورخستنەوەی زیانەكانە. هەر بۆیە پاراستنی ئایینی ئەم ئومەتە لە هەر ڕەخنەو پلارو توانجێك كە بێباوەڕان و نەیاران ئاڕاستەی دەكەن، ئـەرك و بەرپرسـیارێتی بڕوادارانی نەتەوەی ئیسلامە، لـە دەروازەی (سد الـذرائع) بـە واتـای بـەرگرتن و داخستنی بەهانەو پەڵپ و پاساو، لە كاتێكدا ئەو كارانە لـە بنەڕەتـدا دروسـت و ڕێپێـدراوە، بـەڵام قەدەغـە دەكرێـت و بـواری نـادرێتێ لەبـەر بەرژەوەنـدی، وەك ئەوەی خوای گەورە، لێمان قەدەغە دەكات قسەو جنێوو تانەو تەشەر بدەین لە بتەكان و خوا دەسكردەكانی بێباوەڕان، تا نەبێتە پاسـاوو بیـانو بـۆ بێبـاوەڕان قسەو جنێو بە خوای گەورە بدەن، (ولاتسبوا الذین یدعون من دون الله فیسبو الله

عدوا بغير علم كذلك زينا لكل أمة عملهم ثم الى ربهم مرجعهم فينبئهم بما كانوا يعملون) الانعام ١٠٨.

((ئەی ئیمانداران) نەکەن جوێن بدەن بەو بت و شتانەی کە (نەفامان) هاواری لێ دەکەن و دەیپەرستن بێجگە لە خوا، نەوەکو ئەوانیش بە ناهەق و بە نەفامی جوێن بدەن بە خوا (چونکە ئەوانە) نایناسن و قەدری نازانن، ئا بەو شێوەیە ئێمە بۆ هەر گەلو ئوممەتێك کردەوەکەیانمان ڕازاندۆتەوە، لەوەودوا گەڕانەوەیان هەر بۆ لای پەروەردگاریانە، ئەوسا ئاگاداریان دەکاتەوە بەو کارو کردەوانەی کە دەیانکرد) تەفسیری ئاسان لاپەڕە ١٤١.

دەبێت ئەو ڕاستییە لە یاد نەکەین, ئەو کەسانەی بە ناوی ئایینییەوە کارو کردەوەیەك دەنوێنن, خەڵکیی کارەکەیان دەداتە پاڵ ئایینەکە, گەر کەسێك ڕۆچوو بێ و ئایین لە سەرخۆی و خەڵکی توند بکات, فەرمانی توند وستەم لە سەر خەڵکیی دەر بکات, خەڵکیی کارەکەی ناداتە پاڵ خۆی، بەڵکو دەیداتە پاڵ ئایینەکەی, ئەمەش دەکرێتە پاساوێك بۆ دژایەتی کردنی ئایین....

ڕۆچوون و توندیی هەندێ کەس و لایەن بە ناوی ئایینەوە، بۆتە مایەی شێواندن و لەکەدار کردنی ئیسلام و موسڵمانان لەم قۆناغ و سەردەمەدا, هەروا بۆتە پاساوێك ناحەزانی ئیسلام لێیەوە دزە دەکەن ودژایەتی ئیسلام دەکەن, گەر ڕەفتارو ئاکاری ئەو جۆرە کەسانە نەبوایە, ئەوانیش نەیاندەتوانی بەم شێوەیە جورئەت بدەنە خۆیان و دژایەتی ئیسلام بکەن.

٣– دوورکەوتنەوەو سڵەمینەوەلە ئیسلام:

ئیسلام ئایینی لێبوردەیی وئاسانکارییە, ئەمەش سیمای ڕوون و پرشنگداری ئیسلامەو بەمەش لە ئایینەکانی تر جودا دەکرێتەوە, بۆ ئەم مەبەستە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی (الذين يتبعون الرسول النبي الامي الذي

یجدونه مكتوبا عندهم فى التوراة والانجیل یأمرهم بالمعروف وینهاهم عن المنكـر و یحل لهم الطیبات و یحرم علیهم الخبائث و یضع عنهم إصرهم والاغـلال الـتي كانـت علیهم فاالذین امنوا به وعزروه ونصروه واتبعوا النـور الـذى انـزل معـه أولئـك هـم المفلحون). الاعراف١٥٧.

ئەوانـەی كـە شـوینی ئـەم (محمـد ﷺ) پێغەمبـەرە هەواڵـدەرە نەخوێنـدەوارە دەكەون ئەوەی كە (گاور و جوو ناونیشانیان) دەستیان دەكەوێت نووسراوە لای ئەوان لە تەورات و ئینجیلدا, فەرمانیان پێـدەدات بـە چـاكەو قەدەغـەی گونـاه و خراپەیان لێ دەكات و هەرچییەك پاك وچاكە بۆیان حەڵاڵ دەكات و هەرچی پیس و نا پوختە لێیان حەرام دەكات و ئەركە قورس و سەنگینەكان لە سەر شـانیان لادەبات, ئەو كۆت وزنجیرانەش كە لە سەریان بو لادەبات (وەكو خۆكوشـتن لـە كاتی تەوبەدا... هتد) جا ئەوانی باوەڕیان پـێ هێنـاوەو پـشتیوانیان لێ كـردووەو پشت گیریان لێ كردووە و شوێنی ئەو نوورە كەوتون (كە قورئانە) و هـاورێ لـە گەڵیدا رەوانە كراوە, هەر ئەوانە سەرفرازو رزگارن) تەفسیری ئاسان ١٧٠

هەروەها فەرموویەتی: (وما جعل علیكم فى الدین من حرج) الحج ٧٨.

لەم ئایین و بەرنامەیەدا هیچ جۆرە شتێكی نارەواو قورس و گرانی لەسەر دانەناون كە نەتوانن ئەنجامی بدەن. (تەفسیری ئاسان ٣٤١).

هەروەها فەرمویەتی (یرید الله بكم الیسر ولا یرید بكم العسر) البقرة ١٨٥

بە واتای (خوا ئاسانكاریی بۆ ئیوە دەوێت و نایەوێت (پەرسـتن و فـەرزەكانتان) لەسەر قورس و گران بكات) تەفسیری ئاسان، لاپەڕە ٢٨.

ئیسلام ئایینێكە لەگەڵ فیترەتی مرۆڤدایە، هەر كەسێك ئـەم ئایینـە بناسـێتەوە، ئەوا موسڵمان دەبێت و ئایینەكەی خۆش دەوێت، گـەر ئیرەیـی و خـۆ بەگـەورە زانین بەرۆكی نەگرێت...

ئەركی موسڵمانانە لەم سەردەم و قۆناغەدا بە شێوەیەكی جوان و شیرین ئیسلام بخەنە ڕوو شێوازی بانگەوازی نوێ و كاریگەر بەكار بێنن، شێوازێك نەگرنەبەر ببێتە مایەی لەكەو ناشیرینكردنی ئیسلام، ئیسلام چۆن خۆی پەیامی هەق و ڕاستییە، ئاوهاش دەبێت پارێزەرەكانی دڵسۆزو زیرەك و هوشیار بن و بانگەوازو داواكەیان نەدۆڕێنن.

موسڵمانان دەبێت ڕەوشت و كردارەكانیان ڕەنگدانەوەی پەیامەكەیان بێت، چونكە ڕەوشت و كرداری جوان لە هەموو هۆكارێكی تر زیاتر كاردەكاتە سەر خەڵكیی و پەندی لێ وەردەگیرێت، نەك گوتاری بێكردار لە زیان بەولاوە هیچی تری لێ نایەتە دی.

ئەوەتا خوای گەورە فەرمویەتی (فبما رحمة من الله لنت لهم ولو كنت فظا غليظ القلب لا نفضوا من حولك، فاعف عنهم واستغفر لهم و شاورهم فی الامر فأذا عزمت فتوكل على الله إن الله يحب المتوكلين) آل عمران ١٥٩.

كەوابوو (ئەی محمد ﷺ) بەهۆی ڕەحمەتی خواوەیە تۆ نەرم و هێمن بویت لەگەڵیاندا، خۆ ئەگەر تورەو قسە ڕەق و بێبەزەیی بوویتایە، ئەوە هەموو لە دەورت بڵاوەیان دەكرد، كەواتە چاوپۆشییان لێبكەو لێیان ببورەو داوای لێخۆشبوونیان بۆ بكە، لە كارو پێشهاتدا پرس و ڕایان پێ بكە (دوای مەشورەت و پرس و ڕا) ئەگەر بڕیارت دا (كارێك ئەنجام بدەیت، ئەنجامی بدەو) پشت بە خوا ببەستە، چونكە بەڕاستیی خوا ئەوانەی خۆشدەوێت كە پشتی پێدەبەستن) تەفسیری ئاسان، لاپەڕە ٧١.

ماوتەوە بڵێم ڕۆچوونی هاوچەرخ لە زۆر شوێندا شێوەو سیمای ئیسلامی ناشیرین كردووە, ئەوەی ڕۆچووەكان دەیكەن و دەیڵێن و دەینووسن, خۆی لە خۆیدا لادانە لە ئیسلام, بەڵام بێباوەڕ و نەفامەكان ئەو كارو كردەوانە دەدەنە پاڵ ئیسلام نەك ڕۆچووەكان, ئەمەو ناحەزانی ئیسلام بە درێژایی مێژووی كۆن و نوێ,

بیرو دیدو بۆچوونی ڕۆچووەکانیان کردۆتە دەسکەلای دەستیان و لە میانەیانەوە دژایەتی خودی ئیسلام و موسڵمانانیان کردووە بە گشتیی.

٤- لە دەستدانی میانەیی ئیسلام:

هەر کاتێك ڕۆچوون و زێدە ڕۆیی و بیدعە لە هەر کۆمەڵێکدا تەشەنەی کردو بڵاو بووە, ئەو کات میانەیی و سوننەت لە دەست دەچێت, بە پێی ڕێژەی ئەوڕۆچوون و بیدعەیە، واقیعی کومەڵگای موسڵمانان بە درێژای مێژوو ئێستاشی لە گەڵدابێت شایەتی ئەم حاڵەتەیە.

حەسانی کوری عەتییە فەرموویەتی (ما ابتدع قوم بدعة فی دینهم, الا نزع الله من سنتهم مثلها, ثم لا یعیدها علیهم الی یوم القیامة)[٣١].

ئەبو ئیدریسی خەولانی رەحمەتی خوای لێبێت فەرموویەتی: (ما احدثت امة في دینها بدعة, الا رفع الله بها عنهم سنته)[٣٢].

بۆیە دەبینین هاتنە کایەی هەر بیدعەو داهێنانێك لە ئاییندا, لادانەو بازدانە بەسەر دەقە شەرعیەکاندا, دەرئەنجامەکەشی یان زێدە ڕۆییە، یان کەمتەرخەمیی و شلگیریی, کە پێچەوانەیە بە میانەیی ئیسلام وبەرنامە ناوازەکەی.

-عن ابی درداء- رضي الله عنه أنه قال: (لو خرج رسول الله (ﷺ) الیکم الیوم ما عرف شیئا مما کان علیه هو و أصحابه الا الصلاة).

- قال الأوزاعی: فکیف لو کان الیوم ؟

- قال عیسی بن یونس: فکیف لو أدرك الأوزاعي هذا الزمان.[٣٣]

ئەی ئێمە دەبێت چی بڵێین لەم قۆناغ سەردەمە ناهەموارەی موسڵمانانی تێدا دەژین.

---

[٣١] بڕوانە الاعتصام لاپەڕە ٧٢.

[٣٢] ذکره الشاطبی في الاعتصام لاپەڕە ٧١

[٣٣] رواه ابن وضاح في البدع والنهي عنها ٦١. بڕوانە مشکلة الغلوا في الدین٧٠٠-٧٠١

بەشی چوارەم: چارەسەری كێشەی ڕۆچوون

باسی یەكەم: بەرنامەی ئیسلام بۆ چارەسەری كێشەی ڕۆچوون

لە میانەی تێڕوانین بۆ دەقە شەرعییەكان و وتەو ڕاڤەی زانایانی و چۆنیەتی چارەسەر كردنی ئەم دیاردە درێوە، بۆمان دەردەكەوێت كێشەگەلێكی وا پێویستی بە چەندین ڕێساو بنەما هەیە، بۆ هەركەس و لایەنێك ویستی چارەسەری ئەم دیاردەیە بكات.

زۆرجار ئەوانەی سەرەڕۆیانەو بێ بەرنامەیەكی ڕاست و دروست ویستویانە چارەسەری قەیرانی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی بكەن كەوتوونەتە نێو هەڵەو لادانی ترەوە.. لەبەر پێویستی بابەتەكەمان ئاماژە بە گرنگترین بنەماو پێوەندەكانی دیارییكردنی چارەسەری ڕۆچوون دەكەین بە پێی بەرنامەی ئیسلام لە چەند بەندێكدا:

بەندی یەكەم: سەرچاوەی دیارییكردنی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی شەریعەتی ئیسلامە

لە كاتی ڕوودانی هەر كێشەیەكدا، پێویستمان بە سەرچاوەیەك هەیە تا هەمووبۆ لای بگەڕێینەوەو لە سنوری فەرمانەكانیدا ڕاوەستین، ئەم پێوەرو سەرچاوەیە دەبێت لەسەری كۆك بین و هاوڕابین. بۆ چارەسەری ئەمەش جگە لە قورئان و فەرمودە، پێوەرێكی ترمان نییە، ئەوەتا شەیخولئیسلام ئیبن تەیمیە ڕەحمەتی خوای لێبێت وتویەتی:

(ان الناس لا يفصل بينهم النزاع الا كتاب منزل من السماء، واذا ردوا الى عقولهم، فلكل واحد منهم عقل).[٣٤]

[٣٤] درء تعارض العقل والنقل ١ / ٢٢٩ بڕوانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەڕە ٧٧٢

خـوای گـەورەش بـۆ چارەسـەری جیـاوازی كێـشەكان ئاگـاداری كردوینەتـەوە فەرمویەتی (وان تنازعتم فی شئ فـردوه الی الله والرسـول ان كنـتم تؤمنـون بـالله والیوم الاخر ذلك خیر واحسن تأویلا) النساء ٥٩ ئەگەر لە شتێكدا بوو بە كێشەتان دەربـارەی حـوكمی خـوایی ئـەوە ئـەو كێـشەیە بگێڕنـەوە بـۆ لای خـواو پێغەمبەرەكەی، كە (قورئان وە سونەت دەگەیەنێت) ئەگەر ئێـوە باوەڕتـان بـە خواو بە ڕۆژی قیامەت هەیە، (ڕەفتاركردنتان) بەو شێوەیە چاكترین و جـوانترین سەرچاوەیە بۆ چارەسەری كێشەكانتان (تەفسیری ئاسان)

كێشەی ڕۆچـوون لـە ئاییـندا، مـادام كێشەكە پەیوەسـتە بـە ئاییـنەوە دەبێـت سەرچاوە بۆ چارەسەری كێشەكەش هەر ئایین بێت بۆ ئەوەی بگەینە فەرمانێكی ڕاست و دروست و دادپەروەرانە – لە میانەی دەقە شەرعییەكانەوە دەگەینە ئەو ڕاستییەی ئایا ئەو دیاردەیە یان ئەو رەفتارە، ڕۆچوون و زێدەڕۆیی تێدایە یان نا؟ بۆ فەرماندان لەسەر كارو كردارێك یان وتە و قسەو باسێك، گوایە ئەمە دیاردەیەكە لە دیاردەكانی ڕۆچوون، پێویست دەكات و وادەخوازێت ئەو كارە لێكدانەوەی بۆ بكرێت و تەماشای دەقە شەرعییەكان و ڕەچاوكردنی واقع بكرێت، تا بگەینە ئەو دەرەنجامەی كە ئەم كارە دیاردەیەكە لە دیاردەكانی زێدەڕۆیی و ڕۆچوون.

ئەو كات پێویست دەكات دیراسەی دەقەكان بكەین، بۆ زانینی هۆكاری ئەو لادان و ڕۆچوونە و فەرماندان لەسەر ئەو كەسەی كە زێدەڕۆیی كردووە، دیـارییكردنی شێوازی مامەڵە كردن لەگەڵیدا، هەموو ئەمانە وا دەخوازێت بگەڕێینەوە بۆ سەر دەقەكانی شەریعەت، نەك یاسا دانراوەكـان، چـونكە یاسـاكان زۆر جـار خۆیـان پێچەوانەن بە دەقەكانی شەریعەت. ناكرێـت بكرێنـە پێـوەر بـۆ چارەسـەركردنی كێشەیەك كە پەیوەندی بە ئایینەوە هەیە.

جا گەر ئايين كرا بە پێوەرو سەرچاوە، ئەو كات رِۆڵی زانايانی ئيسلام و بانگخوازان گرنگ و هەستيار دەبێت و دەبێت هەست بە ئەرك و رِۆڵی سەرشانيان و بەرنامەرِێژيی بكەن بۆ چارەسەری ئەم كێشە ترسناكە.

لەم بارەيەوە شەيخولئيسلام ئيبن تەيميیە رەحمەتی خوای لێبێت وتوويەتی: (... فكل من لم يناظر أهل الالحاد والبدع مناظرة تقطع دابرهم، لم يكن أعطى الأسلام حقه، ولا وفى بموجب العلم والايمان، ولا حصل بكلامه شفاء الصدور، وطمأنية النفوس، ولا أفاد كلامه العلم واليقين). [٣٥]

جا ئەوانەی وتووێژو گفتوگۆ لەگەڵ بێباوەرِو زێدەرِۆو كەسانی بيدعە چيدا دەكەن، دەبێت لە ئاستێكی وادابن پاساوو بەڵگەكانيان پووچ بكەنەوە، بە بەڵگەی رِاست و دروست و زانستيانە، جوانيی و رِەونەقی ئيسلام نيشاندەن و ئارامی و دڵنيايی ببەخشنە دڵ و دەروونەكان. دەبێت ئەو رِاستييە فەرامۆش نەكەين، گەر ئەو كەسەی وتووێژيان لەگەڵدا دەكات لە ئاستی پێويستدا نەبوو، شياوو بەهرەدار نەبوو، دەرەنجامی خراپ و لاوازی لێ فەراهەم دێت، چونكە رِۆچووەكان لەو بوارەی خۆياندا كە زێدەرِۆييان كردووە شارەزايی و پسپۆرِييان پەيدا كردووەو بەڵگەو پاساويان بۆ خۆيان كۆكردۆتەوە. جا ئەگەر بەرامبەرەكەيان لاواز بوو، توانای زانستيی كەم بوو، كارەكە لە دوو جۆری فيتنەوە سەر دەردەكات. يەكەم: كەسی رِۆچوو وا هەست دەكات براوەيەوحەق و راستيی لەگەڵدايە، چونكە بەرامبەرەكەی بەڵگەی بەدەستەوە نييە، دووەم: ئەو كەسەی وتووێژی لەگەڵدا كردوون دەكەوێتە گومانەوە لەو حەقەی كە پێيەتی، چونكە گومانی بەرامبەر كاری لێ دەكات و ئەميش توانای وەڵامدانەوەی نييە،

[٣٥] درء تعارض العقل والنقل ١ / ٣٥٧ والفتاوى ٢٠ / ١٦٤ – ١٦٥ برِوانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەرِە٧٨١

دەرەنجام بە زیانی موسڵمانان گفتوگۆکە کۆتایی دێت. ئەوەتا پێغەمبەری خوا (ﷺ) کاتێك مەعازی کوڕی جەبەل دەنێرێت پێی دەڵێت: (إنك ستأتی قوما أهل الکتاب).[٣٦] ئیبن حەجەر ڕەحمەتی خوای لێبێت لەم بارەیەوە فەرمویەتی: ئەمە ڕاسپاردەو بەرچاو ڕوونییە، چونکە خاوەن کتێبەکان خاوەن زانستن، ناکرێت لە وتووێژکردن لەگەڵیاندا وەك چۆن لەگەڵ نەفام و بتپەرستاندا دەدوێین ئاوها گفتوگۆیان لەگەڵدا بکەین. شەیخولئیسلام ئیبن تەیمییە ڕەحمەتی خوای لێبێت سەبارەت بەوەی هەندێ لە موعتەزیلییەکان کە وەڵامی زەندیقەکانیان دەدایەوەو وتووێژیان لەگەڵ دەکردن وتویەتی (والعجب من قوم أرادوا بزعمهم نصر الشرع بعقولهم الناقصة و أقیستهم الفاسدة، فکان ما فعلوه مما جرأ الملحدین أعداء الدین علیه، فلا الاسلام نصروا ولا الاعداء کسروا).[٣٧]

بە واتای مایەی سەرسوڕمانە کەسانێك بیانەوێت شەریعەتی خوا بە عەقڵە ناتەواو و قیاسە خراپ و نادروستەکەیان سەربخەن، ئەو کارانەی کە دەیکەن بێباوەڕان و دوژمنانی ئایین لێی سودمەند دەبن و جورئەت پەیدا دەکەن بۆ دژایەتی کردنی ئایین، بە کارەکانیان نە ئیسلام سەردەکەوێ و نە دوژمنانیش شکست دێنێ

ماوەتەوە بڵێین مەسەلەی زانست مەسەلەیەکی ڕێژەییە، بەپێی جیاوازیی خەڵکەکان و جیاوازیی ئەو کێشانەی دەخرێتە ڕوو دەگۆڕێت. هەندێك زێدەڕەویی ڕووکەش و دیارە، دەکرێت قوتابیەکی زانستە شەرعییەکان وەڵامی بداتەوە و چارەسەری بکات، بەڵام گەر ڕۆچوونەکە وردو قوڵ بوو، ئەوە تەنها زانایانی پسپۆڕ دەبێت لەو بارەیەوە بدوێن و چارەسەری گونجاوی بۆ دابنێن. ئەمە جگە لە زانستە شەرعییەکان دەبێت، چارەسەرکەر شارەزای هەلومەرج و واقیعی حاڵ

[٣٦] رواه البخاري ومسلم، بروانە صحیح البخاري ١٤٩٦ و ٤٣٤٧ ل ٤١٧ و ١٠٩٧

[٣٧] مجموع الفتاوی (٩ / ٢٥٣) بڕوانە مشکلة الغلوا في الدین لاپەڕە٧٨٢

بێت و شارەزای پلەبەندیی –المصالح والمفاسد– چاکەو بەرژەوەندییەکان و خراپەو زیانەکان بێت.

بەندی دووەم: چارەسەرکەر شیاوبێت بۆ ئەنجامدانی پرۆسەی چارەسەرکردن

چارەسەرکردنی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی یەکێکە لەو کارە هەستیارانەی کە پێویستە کەسانی شیاوو لێهاتو پێی هەستن تا ئامانجەکانی خۆی بپێکێت، چارەسەرکەر دەبێت ئەم سیمایانەی لەخۆ گرتبێت.

١ – دڵسۆزیی و نییەتپاکیی: نیەت پاکی بنچینەی قبوڵبوونی کردەوەکانی مرۆڤە لەلایەن خوداوەندەوە، هەر بۆیە فەرمویەتی (وما أمروا الا لیعبدوا الله مخلصین له الدین) البینة ٥.

فەرمانیشتان پێ نەدرابوو جگە بەوەی کە خواپەرستی بکەن و بەپاکیی و دڵسۆزیی و ملکەچی فەرمانبەرداری ئاین و بەرنامەکەی بن و لابدەن لە هەموو ئایینێك و تەنها پابەندی ئایینی ئیسلام بن. (تەفسیری ئاسان)

هەروەها پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: (انما الاعمال بالنیات، وانما لکل امرئ ما نوی)[٣٨]. دڵسۆزیی و نیەتپاکیی لێرەدا ئەوەیە چارەسەرکەر بەکارەکانیی ڕەزامەندیی خواو ڕۆژی دوایی لامەبەست بێت و گەیشتن بە حەق و هێنانی خەڵکیی بۆ لای حەق و سەروەریی بۆ دینی خوا لەسەر زەوییدا ئاوات و ئامانجی بێت. نیەتخراپی شێوازی زۆرە، وەك: خۆ بەگەورەدانان و بەرژەوەندیی دونیاو ستەمکردن لە دەستەو تاقمێك و ڕکابەرایەتیی و.... هتد

[٣٨] رواه البخاري ومسلم

٢ – زانست

چارەســەرکەری ڕۆچــوون و زێـدەڕۆیی ڕووبــەڕووی کێـشەیەکی فرەڕەهەنــد دەبێتەوە، ئەمەش وا دەخوازێت زانیاریی تەواوی هەبێت بە کێشەکان و لە هەموو ڕوویەکەوەو توانای وەڵامدانەوەی گومانی ڕۆچووەکانی هەبێت.

بۆ ئەم مەبەستە پەروەردگاری مەزن فەرمویەتی (ومن الناس من يجادل فى الله بغير علم ولا هدى ولا كتاب منير) الحج: ٨. هەندێك لـە خـەڵکیی هـەن موجادەلـە دەربارەی زاتی خواو سیفاتە پیرۆزەکانی دەکەن دوور لە هەموو زانست و زانیاریی و بۆچوون و کتێب و سەرچاوەیەکی ڕوون و ئاشکرا.

بەندی سێهەم: هاوسەنگیی و گەڕانەوە بۆ میانەیی

ڕۆچـوون و زێـدەڕۆیی لادانێکـە و لـە بەرامبەریـدا لادانێکـی تـر هەیـە، ئـەویش پشتگوێخـستن و کەمتەرخەمییـە.. لــە کــاتی چارەســەری لادانــی ڕۆچــوون و زێدەڕۆیی، هەندێکجار خەڵکیی پەنا دەبەنە بەر لادانی بەرامبـەر کـە بریتییـە لـە کەمتەرخەمی و گوێنەدان.. زۆرجار خەڵکانێك توشی توندی و زێـدەڕۆیی دەبـن، بەڵام دواتر کە واز لە زێدەڕۆیی دێنن خۆیان لـە ناوەنـدو میانگیرییـدا ناگرنـەوەو خلۆر دەبنەوە بەرەو فتورو لاوازیی و شلڕەویی. زانایانیش لەم بارەوە وتوویانـە کاری ئەمانە بریتییە لە: (جماع الشر: تفريط في حق او تعد الى الباطل. وهو تقصير فى السنة، أو دخول فى البدعة، كترك بعض المأمور وفصل بعض المحظور، أو تكذيب بحق، وتصديق بباطل).[٣٩]

[٣٩] بروانە مشكلة الغلو فى الدين ٧٨٤

بۆ چارەسەركردنی زێدەڕۆیی و كەمتەرخەمیی گەڕانەوەیە بۆ میانڕەوویی ئیسلام، وەك خوای گەورە فەرمویەتی (وكذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء على الناس ويكون الرسول عليكم شهيدا) البقرة ١٤٣

بەم شێوەیەش ئێوەمان بە گەلێكی میانڕەو گێڕاوە (لە هەموو ڕوویەكەوە، لە ڕووی عیبادەت و خواپەرستییەوە، لە ڕووی دونیاو قیامەتەوە، لە ڕووی داخوازییەكانی ڕۆح و نەفسەوە... هتد) تا ببنە شایەت بەسەر خەڵكەوە (تا بزانین ئەم ئایین وبەرنامەیە هەمووی مایەی خێرو سەربەرزییە بۆ تاك و كۆمەڵ لە هەموو سەردەمێكداو لە هەموو بوارەكانی ژیاندا) و بۆ ئەوەی پێغەمبەریش لە هەمووئەو بوارانەدا مامۆستاو ڕابەری ئێوە بێت و لە ڕۆژی قیامەتدا) شایەتی بدات بۆ (دڵسۆزانی ئومەتی، لەسەرئەوەی بە ئەركی سەرشانی خۆیان هەستاون). (تەفسیری ئاسان)

ئیمامی تەبەری لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا دەڵێت خوای گەورە ئەم نەتەوەیەی بە میانڕەویی وەسف كردووە، چونكە ئاوینەكەیان میانڕەوە، نە وەك گاورەكان زێدەڕەون. وەك وتەكانیان سەبارەت بە حەزرەتی عیسا (علیه السلام)، نە وەك جوولەكەكان كە كەم تەرخەمیی و گوێ نەدانە ئایین سیماو ئاكاریان بوو، كتێبی خوایان دەگۆڕی و پێغەمبەرانیان دەكوشت و بەدرۆیان دەخستنەوە).[٤٠] ئەمەو موسڵمانان لە نوێژەكانیاندا بە بەردەوام لەخوا دەپاڕێنەوە بەم ئایەتە (اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين) الفاتحة ٦ – ٧.

ڕێگای ڕاست و دروستیش میانڕەوی ئیسلامە، كە هەردوو جۆری لادان، زێدەڕەویی و بەزایەدان ڕەت دەكاتەوە.

---

[٤٠] بڕوانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەڕە ٧٨٥

بەندی چوارەم: تەماشاكردنی ئەو ڕەچاوكردنانەی كە جیاوازیی فەرماندان لەسەر زێدەڕۆو زێدەڕۆیی لەسەر بینا دەكرێت.

ئەم ڕەچاوكردنانەش خۆی لە چەند خاڵێكدا دەبینێتەوە كە ئەمانەن:

١ – جیاكردنەوە لە نێوان ڕۆچوونی پێكافربوون و ڕۆچوونی پێ كافر نەبوون.

٢ – جیاكردنەوە لە نێوان ڕۆچوون لە كارێكی بەشییدا لەگەڵ ڕۆچوون لە كارێكی تێكڕاییدا.

٣ – جیاكردنەوە لە نێوان ڕۆچووەكان بە پێی زانینیان یان نەزانینیان.

٤ – جیاكردنەوە لە نێوان ڕۆچووەكان بەپێی ئیجتیهادكردنیان یان لاسایی كردنەوەیان.

٥ – جیاكردنەوە لە نێوان ڕۆچووی – متأول – لێكدەرەوە و ڕۆچووی لێك نەدەرەوە.

٦ – جیاوازیی لە نێوان بانگەشەكردن بۆ ڕۆچوون و كەسانێك بانگەوازی بۆ ناكەن.

٧ – جیاوازیی لە نێوان ڕۆچووی جەنگاوەرو شەڕكەرو ئەوانەی شەڕكەر نین.

لەبەر سروشتی كورتیی باسەكەمان ناتوانین ئەم بڕگانە شی بكەینەوەو تەنها ئاماژەیەكی خێرامان پێدا.[٤١]

[٤١] بڕوانە مشكلة الغلو في الدين لاپەڕە ٧٧١.

باسی دووەم: چارەسەری رۆچوون لەبواری عەقیدە و بیروباوەڕ

ئەم جۆرە چارەسەرە ڕۆڵ و بایەخی خۆی هەیە و لە چەند بڕگەیەكدا ڕوونی دەكەینەوە:

یەكەم: گەردنگیریی و پەیوەستبوون بە قورئان و فەرموودە.

قورئانی پیرۆز كتێب و بەرنامەی ڕێنوێنییە بۆ مرۆڤایەتیی و پەیوەستبوون پێوەی، فەرمانی پەروەردگارەو سەرچاوەی بەختەوەریی و سەرفرازییەو چارەسەرە بۆ كێشەو جیاوازییەكان، چەندین دەقی قورئان و فەرموودەمان لە بەردەستدایە بۆ سەلماندنی باسەكەمان لەوانە:

١ – خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرمویەتی (وأطيعوا الله وأطيعوا الرسول واحذروا فأن توليتم فاعلموا أنما على رسولنا البلاغ المبين) المائدة ٩٢. ئەی ئیمانداران فەرمانبەرداری خوابن، فەرمانبەرداری پێغەمبەریش بن و وریا بن و ئاگادار بن (نەكەن سەرپێچی لە فەرمان و ڕێنموویییەكانیان بكەن) جا ئەگەرپشت هەڵكەن و یاخیی ببن ئەوە بزانن بە ڕاستیی كاری پێغەمبەری ئێمە تەنها ڕاگەیاندنی ئاشكراو ڕوونی پەیامەكەیە (تەفسیری ئاسان).

٢ – هەروەها فەرمویەتی (يا أيها الذين أمنوا وأطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولي الامر منكم فأن تنازعتم فى شئ فردوه الى الله والرسول ان كنتم تؤمنون بالله واليوم الاخر ذلك خير وأحسن تأويلا) النساء ٥٩.

ئەگەر لە شتێكدا بوو بە كێشەتان دەربارەی حوكمی خوایی، ئەوە ئەو كێشەیە بگێڕنەوە بۆ لای خواو پێغەمبەرەكەی كە (قورئان و سوننەت دەگەیەنێت) ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خواو بە ڕۆژی قیامەت هەیە (ڕەفتاركردنتان) بەو شێوەیە چاكترین و جوانترین سەرچاوەیە بۆ چارەسەری كێشەكانتان (تەفسیری ئاسان)

٣ – پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (يا أيها الناس: إني تركت منكم ما إن اعتصمتم به فلن تضلوا أبدا كتاب الله وسنتي).[٤٢]

٤ – پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی: (اوصيكم بتقوى الله، والسمع والطاعة وإن عبد حبشي فانه من يعش منكم يرى اختلافا كثيرا واياكم و محدثات الامور، فانها ضلالة فمن ادرك ذلك منكم فعليه بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين، عضوا عليها بالنواجذ).[٤٣]

چەندین دەقی قورئان و فەرموودەمان هەیە، کە داوامان لێ دەکات پەیوەست بین بە قورئان و فەرمودەوە، چونکە سەرچاوەی ڕێنوێنی و سەرفرازیی مرۆڤە لە دونیاو قیامەتدا.

ڕۆچوون و زێدەڕۆیی لادانە لە قورئان و فەرموودەو چارەسەریش بریتییە لە گەڕانەوە بۆ سەر دەقەکانی و خۆپاراستنیش لە زێدەڕۆیی و کەمتەرخەمی و لادان پەیوەستبوون و گەردنگیرییە بە قورئان و فەرمودەوە.

دووەم: پەیوەستبوون بە ڕێچکەی پێشین و ئەهلی سوننەت و جەماعەت.

بە ئەندازەی دوورکەوتنەوەو لادان لە ڕێچکەی پێشین و ئەهلی سوننەت و جەماعەت، زێدەڕۆیی و لادان و کەمتەرخەمیی و بیدعە دێتە ئاراوە، ڕێچکەی پێشین ڕێچکەیەکی میانڕەوەو پەیوەستە بە دەقەکانەوە، شوێنکەوتەی هەواو ئارەزوو نییە.

سێیەم: زانینی ڕاستێتیی ئیمان و پەیوەندیی بە کردەوەکانەوە.

قورئان و فەرموودە ئەوەیان یەکلا کردۆتەوە، کە کردەوە چاکەکان بەشێکە لە بەشەکانی بڕوابوون (وما كان ليضيع ايمانكم) البقرة ١٤٣

---

[٤٢] أخرجة مالك فى الموطأ و الحاكم فى المستدرك. بڕوانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەڕە٦٦٠.

[٤٣] رواه الترمذي وقال حديث حسن صحيح ٢٦٨٥ بڕوانە سنن الترمذى لاپەڕە ٧٦٨.

بێگومان خوا ئیمان و باوەڕداریی (نوێژ)تان زایە ناکات.

گوناه و تاوانیش بەشێکە لە بەشەکانی کوفر، وەك پێغەمبەری خوا فەرمویەتی (ﷺ): (سباب المسلم فسوق، وقتاله كفر).[٤٤]

جنێودان بە موسڵمان دەرچوونە لە ئیسلام و جەنگین لەگەڵیدا کوفرە.

ناوەڕۆك و مەبەستەکان بریتییە لەوەی کە خەڵکی سیفاتی ئیمان و کوفری پێکەوە تێدا کۆدەبێتەوە، کەسێکی بڕوادارە، بەڵام بەشێك یان زیاتر لە کوفر، یان دووڕوویی، یان نەفامیی تێدایە، فەرموودەکانیش وا هاتووە، پێغەمبەر (ﷺ) هەندێك تاوانی بە کوفر داناوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئیمانی لە خاوەنەکەی دانەڕنیوە.

کارکردن بەم بنەمایە ڕێگایەکە لە ڕێگەکانی چارەسەری ڕۆچوون و زێدەڕۆیی، ڕۆچووەکان وای بۆ دەچن یان دەبێت ئیمانی – صرف – تەواو، یان کوفری تەواو، تەنها کەوتنە نێو تاوانەوە بە کوفر دەژمێردرێت.

چاك دەرك پێکردنی و هەست پێکردنی ڕاستییەکانی ئیمان – حقيقة الايمان – و پەیوەندیی بە کردەوەکانەوە، لە زۆر دیاردە لە دیاردەکانی زێدەڕۆیی دەمانپارێزێت، گەر بەندەکان لە ئیمان تێبگەن کە بریتییە لە وتەو کردەوەو بڕوا بوون، کەم دەکات و زیاد دەکات، چەندین بەشی هەیە، پارێزراو دەبیت لە گومانەکانی – خوارج و معتزلە – و شوێن کەوتوانی کە دەڵێن ئیمان یەك حەقیقەتی هەیە، یان هەمووی دەڕوات و یان هەمووی دەمێنێت.

چوارەم: بڕوابوون بەو دەقانەی مانای جۆراوجۆرو هەمەچەشن لە خۆ دەگرێت – المتشابە – کارکردن بە –المحكم– چەسپاوو ڕوون و ئاشکراکان.

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی (هو الذی أنزل عليك الكتاب منه

---

[٤٤] رواه مسلم، بڕوانە صحيح مسلم ٢١٨ لاپەڕە ٨٨.

أيات محكمات هن أم الكتاب وأخر متشابهات فأما الذين فى قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة و ابتغاء تأويله وما يعلم تأويله الا الله والراسخون فى العلم يقولون أمنا به كل من عند ربنا وما يذكر الا أولوا ألالباب) أل عمران ٧.

ئەو خوایە زاتێكە كە قورئانی بۆ سەر تۆ (ئەی محمد ﷺ) ناردە خوارەوە، بەشێك لە ئایەتەكانی دامەزراوو پایەدارو ڕوون و ئاشكران، ئەوانە بنچینەو بناغەی قورئانەكەن و هەندێكی تریش واتای جۆراوجۆر هەڵدەگرن و بە ئاسانی نازانرێن، جا ئەوانەی كە لە دڵیاندا لاریی و لادان هەیە، حەز لە حەق و ڕاستیی ناكەن، ئەوانە شوێنی ئەو ئایەتانە دەكەون كە مانای جۆراوجۆرو فراوانیان هەیە، بۆ ئەوەی فیتنەو ئاشوب و ناكۆكی و دووبەرەكیی دروست بكەن، یان بۆ ئەوەی لێكدانەوەی هەڵەی بۆ هەڵبەستن، لە حاڵێكدا كە لێكدانەوەی ئەو جۆرە ئایەتانە هەر خوا خۆی بە تەواوی دەیزانێت، جا ئەو كەسانەی كە لە زانستدا ڕۆچوون دەڵێن: ئێمە باوەڕی دامەزراومان بە هەر هەموو (ئەو ئایەتانە) هەیە كە لەلایەن پەروەردگارمانەوەیە و فەرمایشی ئەوە (لە ڕاستییدا) بێجگە لە خاوەن بیرو ژیرەكان، یا داوەریی وەرناگرن و بیرناكەنەوە (لەم قورئانە). (تەفسیری ئاسان)

لەم بارەیەوە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی (إذا رأيتم الذين يتبعون ما تشابه منه، فأولئك الذين سمى الله فاحذروهم)[٤٥] ڕزگار بونیش لەم دەروازەیە كە بەدەروازەی لادان دادەنرێت بەدوو شت دێتە دی:

أ – كاركردن بە – محكم – دامەزراوو ڕوون و ئاشكراكان.

ب – بڕوابوون بە – متشابە – وانەی مانای جۆراوجۆر لەخۆدەگرێت.

پێغەمبەری ئازیز (ﷺ) فەرمویەتی (نزل الكتاب الأول من باب واحد، على حرف واحد، وأنزل القرأن من سبعة أبواب، على سبعة أحرف: زاجرا وأمرا، وحلالا

[٤٥] رواه البخاري ٤٥٤٧ لاپەڕە ١١٢٧ مسلم ٦٧١٧ لاپەڕە ١٢١١

وحراما، ومحكما ومتشابها وأمثالا، فأحلوا حلاله، و حرموا حرامه، وافعلوا ما أمرتم به، وانتهوا عما نهيتم عنه، واعتبروا بأمثاله، واعملوا بمحكمه، وأمنوا بمتشابهه وقولوا: أمنا به كل من عند ربنا)[٤٦]

شوێن كەوتنی – متشابه – هۆیەكە بۆ لادان و رِۆچوون، وە بۆ خۆپاراستن و چارەسەر لە زێدەرِۆیی و داهێنان بروا بونە بە متشابه و كاركردنە بە –محكم– زانایانی دامەزراو پارێزراوبونە لە زێدەرِۆیی و دەرەنجامەكانی چونكە وتویانە (أمنا به كل من عند ربنا)

پێنجەم / چارەسەری گەندەڵی عەقیدەیی:

رِۆچون لە ئایندا گەندەڵیەكە لەبواری بیروباوەرِدا، ئەمەش پێویستی بە چارەسەرێكی بنەرِەتی و گشتگیرو میانرِەوانە هەیە بەپێی دەقەكانی شەریعەت.

رِۆچون بواری خواپەرستی و سروتەكانی گرتۆتەوە، چەندین دیارەدەی شیرك – بە شێوازی جۆراوجۆرو بە بەڵگەو پاساوی جیا جیا لە ئارادایە و خەڵكانێك مەزاری پیاو چاكان و زانایانیان كردۆتە شوێنی پەرستن و لێیان دەپارِێنەوە و داوای رِۆزی و شیفاو چارەسەری كێشەو پێداویستیەكانی لێ دەكەن و نەزریان بۆ دەكەن.

چارەسەری ئەمەش گەرِانەوەیە بۆ سەر عەقیدەی پاك و بێ گەردی ئیسلام كە خۆی لە عەقیدەی پێشینی ئەم ئومەتەدا دەبینێتەوەو میانگیرەو نە زێدەرِۆیی و نە كەمتەرخەمی و نە لادانی تێدایە.

دەبێت ئەوە بزانین هەر لادان و زێدەرِۆیی و كەمتەر خەمیەك لەلایەن هەركەس و دەستە و تاقمێكەوە كاردانەوە دروست دەكات و خەڵكانێكی تر بە ئاراستەی پێچەوانەی ئەوان هەنگاو دەنێن و رِەفتار دەكەن بۆ نمونە. زێدەرِۆیی –

[٤٦] رواه الحاكم فى المستدرك وقال هذا حديث صحيح الأسناد (١ / ٥٥٣) و وافقه الذهبى. بروانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەرِە ٨٥٨

مورجیئەکان لەم سەردەمەدا، کاردانەوەی لای هەندێك دروست دەکات کە زێدەڕۆیی بنوێنن لە تەکفیر کردندا.

ڕۆچون و زێدەڕۆیی لای ڕێبازی سۆفیەکان وای کردووە هەندێك بە ئاڕاستەی پێچەوانەدا زێدەڕۆیی بکەن، بۆیە دەبینین کاری هەڵەو زێدەڕۆیی کاردانەوەی هەڵە و زێدەڕۆیی لێ کەوتۆتەوە، چارەسەری هەموو ئەمانەش گەڕانەوەیە بۆ سەر ئەو عەقیدەو بیرو باوەڕەی کە پێشینی ئەم نەتەوەیەی لەسەر بووە.

شەشەم / پاراستنی ئاین لە گاڵتەجاڕەکان

لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەکاندا دەرکەوتوە کە یەکێك لە هۆکارەکانی زێدەڕۆیی گاڵتە کردنە بە ئاین، دژایەتی و گاڵتەجاڕی بە ئاین کاردەکاتە سەر دڵ و دەروون و هەستونەستی کەسانێکی بەغیرەت ئەو کەسانەش، بۆ گۆڕینی ئەو کارانە پەنا دەبەنە بەر هۆکاری نا شەرعی.

بۆ ڕێگرتن لە دژایەتی و گاڵتە جاڕی بە بەها پیرۆزەکانی ئاین، پێویستە ڕێ و شوێنی گونجاوو دروست بگیرێتە بەر، تا کەسانێکی نەفام و بێ باوەڕو نە شارەزا دژایەتی بە ئاین نەکەن و بواریان نەدرێتێ لە ژێر ناوی ئازادی ڕادەربڕیندا ڕق و کینەی خۆیان بە ئیسلام و موسڵمانان و قورئان و فەرمودەو کەسایەتی پێغەمبەر (ﷺ) بڕێژن و سوکایەتی بە موسڵمانان بکەن و مافەکانیان پێشێل بکەن.

دەبێت دەوڵەت و دەزگا پەیوەندی دارەکان ڕێز لە بەها پیرۆزەکانی ئیسلام بگرێت وبوار نەدات بەهیچ نوسراوو بڵاوکراوەیەك کە دژایەتی دەقەکانی ئاین بکات چونکە دژایەتی دەقەکانی شەریعەت تاوان و زێدەڕۆییە، گەر بوار بە کەسانێك بدرێت بە ئارەزووی خۆیان دژایەتی ئاین و بەها پیرۆزەکانی کۆمەڵگا بکەن ئەو کات کاردانەوە دروست دەبێت، زۆر جار کاردانەوەکانیش هەڵەو پەڵەن و زێدەڕۆن و توندوتیژی لێ دێتە بەرهەم. چونکە کەسانێك ئەو کاردانەوەیان لێ دەوەشێتەوە

سۆزو عاتیفەی ئاینیان هەیە بەڵام شارەزاو زانا نین بە دەقە شەرعیەکان و چۆنیەتی گۆڕینی خراپەو لادان و زێدەڕۆیی بەرامبەر.
جا دەبێت ئەو ڕاستیە بزانین چارەسەری دروست ئەوەیە، کە چارەی هەردوو دیاردە خراپەکە بکات کە بریتین لە گاڵتەکردن بە ئاین و رۆچوون و زێدەڕۆیی لە ئایندا.

باسی سێیەم: چارەسەری زانستیی بۆ کێشەی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی

یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی دیاردەی رۆچوون و زێدەڕۆیی لە ئاییندا نەفامیی و نەزانیی و لاوازیی ئاستی زانستە شەرعییەکانە.. بایەخدان بەلایەنی زانستە شەرعییەکان لە هەموو ڕوویەکەوە ئەم دیاردەیە سنووردار دەکات و چارەسەرێکی گونجاوی ئەم کێشە ترسناکەیە.. بۆ ڕوونکردنەوەی چەمکی زانستی وەك چارەسەرو خۆپارێزی، باسەکەمان لە چەند برگەیەکی سەرەکییدا ڕوون دەکەینەوە.

یەکەم: خواستن و فێربوونی زانستە شەرعییەکان.

نەفامیی بنچینەیەکە لە بنچینەکانی لادان، خوای گەورەش داوای فێربوون و خواستنی زانست و زانیاریی لێ کردوین، چونکە کارو کردەوە دەبێت لەسەر بنەمای زانست و زانیاریی ئەنجام بدرێت. ئەوەتا خوای گەورە فەرموویەتی (فاسألوا أهل الذكر ان كنتم لا تعلمون) النحل ٤٣، الانبیاء ٧
پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی (من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین)، [47] هەروەها فەرموویەتی (طلب العلم فریضة علی کل مسلم) [48]

---

[47] رواه البخاري٣١١٦ /٣ وە ٧٣١٢/ ٢ لاپەڕە ٧٩٨وە ١٧٧٠ و مسلم ٢٣٨٦ وە ٢٣٨٩ وە ٤٩٣٣ لاپەڕە ٤٦١ و ٩٠٩

[48] أخرجه ابن ماجه فی سننه و صححه الالبانی. بڕوانە مشکلة الغلوا في الدین لاپەڕە٩٠٣

زانایـانی پایـە بـەرزیش لـە ووتـە بەنرخەکانیانـدا باسـی ڕێـزو پـیرۆزی زانـست و بایەخـدان بـەم بـوارە گرنگـە دەدەن ئـەوەتا ابـن مـسعود خـوای لێ ڕازی بێـت فەرمویەتی (اغد عالم أو متعلما، ولا تغد إمعة بين ذلك).[49]

ئیمامی ئیبن قەییم ڕەحمەتی خوای لێبێت وتوویەتی (إن العبد لو عرف كل شيء، ولم يعرف ربه، فكأنه لم يعرف شيئا)[50].

بەندەکان گەر هەموو شت بزانن، بەڵام خوای گەورە نەناسن وەك ئەوەیە هیچیان نەزانیبێت. مەبەستیش لە زانـست و زانیـاریی زانیارییـە شـەرعییەکانی قورئـان و فەرمودەیـە، ئەمـەش دەبێـت لـە کەسـانی ئـەو بـوارە وەربگیرێـت کـە زانایـانی ئیـسلامە. هـەروەها کـۆلێج و پـەیمانگاو قوتابخانـە شـەرعییەکان دەبێـت بـە خۆداچـونەوەی تێـدابکرێت و بەرنامـەی پـەروەردەو زانـستیان تۆکمـەو داڕێـژراو بکرێت، تا بتوانن ڕۆڵی کاریگەرییان ببێـت لـە بڵاوبوونـەوەی زانـست و زانیـاریی شەرعییدا.

باسی چوارەم: چارەسەری کێشەی ڕۆچوون بە دیدێکی هاوچەرخانە

لەم سەروبەندەدا چەندین شێوازی جۆراوجـۆر لـە وڵاتانـدا گیراوەتـە بەربـەنیازی چارەسەری کێشەی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی هەر دەستەو لایەنێك لـە میانـەی دیدو بۆچوونێکەوە باس لە چارەسەرو بنبڕکردنی دەکات. ئێمەش هـەوڵ دەدەیـن بـە کورتی خوێندنەوەیەکی خێرا بکەین بـە نـاو گـرنگترین ئـەو شـێوازانەداو هـەڵیان بسەنگێنین و بزانین تا چەند لە خزمەت پرۆسەکەدایە:

---

[49] رواه ابن عبد البر جامع بيان العلم و فضله (١ / ٢٩). بڕوانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەڕە ٩٠٤
[50] إغاثة اللهفان ١ / ٦٨ بڕوانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەڕە ٩٠٤

بەندی یەكەم: پەیڕەوو بەرنامەی زانایانی ئیسلامیی هاوچەرخ بۆ چارەسەری كێشەی ڕۆچون

زانایان لە ئیسلامدا پلەو پایەو ڕێزو شكۆداریی خۆیان هەیەو ئەرك و كاری گرنگی هەستیاریان لەسەر شانەو دەبێت جێبەجێی بكەن ئەویش ڕوونكردنەوەو بەیانكردنی پەیام و بەرنامەی خودایە بەپێی دەقەكان، خوای گەورە لەم بارەیەوە فەرمویەتی (وإذ أخذ الله ميثاق الذين أوتوا الكتاب لتبيننه للناس ولا تكتمونه) آل عمران ١٨٧. كاتێك خوا پەیمانی وەرگرت لەوانەی كتێبیان پیێ بەخشراوە كە ڕوونی بكەنەوە بۆ خەڵكیی و مەرامەكانی باس بكەن و نەیشارنەوە.(تەفسیری ئاسان)

ئەم ڕوونكردنەوەیەش سێ خاڵی سەرەكی لە خۆدەگرێت:

١- ڕوون كردنەوەی بنەڕەتی

ئەمەش بەخستنەڕووی حەق و ڕاستییەكانی ئیسلام و فێركردنی خەڵكیی بە سوننەتەكان، ڕێنوێنی كردنیان بە ڕاستە شەقامی ئیسلام.

٢- ڕوونكردنەوە بە مەبەستی بەهێزكردن و بەرگەگرتن

هوشیاركردنەوەو ئاگاداركردنەوەیان، لە هەر لادان و گومڕایی و سەرلێشێواوییەك و وەلاًمدانەوەی هەر گومانێك لە ئارادابێت.

٣- ڕوونكردنەوە بە مەبەستی چارەسەركردن

ئەمەش بە چارەسەركردنی ئەو كەسانەی كەوتونەتە نێو بازنەی زێدەڕۆیی و ڕۆچوونەوە، چۆنیەتی ڕزگار بونیان لەو لادان و سەرلێشێواوییە.[٥١]

زانایانیش بە فێركردن و ڕێنوێنیكردن خەڵكیی هوشیار دەكەنەوە، بە تایبەت توێژی لاوان، كە زیاتر لە كەسانی تری نێو كۆمەڵگە لادان و زێدەڕۆیی، یان

[٥١] بڕوانە مشكلة الغلو في الدين لاپەڕە ١٠١٩.

كەمتەرخــەميى و فەرامۆشــكردن دەيانگرێتــەوە، بــەهۆی كــەم ئــەزموونی و نەشارەزاييەوە..كە باسی ڕۆڵی زانايان دەكەين مەبەستمان لە زانا ئەوانەن كە بە ڕاستيى و دروستی زانان و چەمكی زانايی دەيانگرێتەوە نەك بە ڕووكەش و جل و بەرگ، لە نێو موسڵمانانيشدا پلەو پايەو كەسايەتی خۆيان هەيە.

ئەمەو زانايانی ئيسلاميی لە ميانەی وانەو وتارو فەتواو كۆڕو نووسراوەكانيانەوە دەتوانن ڕۆڵی كارا بگێڕن بۆ چارەسەری ئەم دياردانە.

لێرەدا بە پێويستی دەزانين باس لە رۆڵی زانايانی ئيسلاميی و بانگخوازانی ميانڕەو و حيزب و لايەن و دەزگا ئيسلامييە ميانڕەوەكان بكەين، كە دەتوانن رۆڵی بەرچاوو گرنگ ببينن بۆ رووبەڕووبوونەوەو چارەسەركردنی كێشەی رۆچوون بە شێوازێكی زانستيانەو بابەتيانە، چارەسەرێك لە ڕەگ و ريشەوە بێت نەك رووكەش و سادە، كە خۆی لە ئيدانەكردن و جنێودان و سووكايەتييكردندا دەبينێتەوەو چارەسەری رەوشەكە ناكات. ئەمڕۆ كێشەی رۆچوون لە هەندێك شوێن و وڵاتدا ئاڵۆز بووەو هۆكارەكەشی ئەوەيە زانايان و بانگخوازانی ميانڕەو پەراوێز خراون لە پرۆسەی چارەسەركردندا، بە پێچەوانەوە كەسانێك كە پابەند نين بە ئايين و نەشارەزان لە زانستی شەرعيی قسە لەسەر ئەم بابەتە دەكەن لە بری چارەسەر زۆرجار دۆخەكە ئاڵۆزتر دەكەن و خزمەت بە رۆچووەكان دەكەن بە شێوەيەكی ناڕاستەوخۆ. كێشەی رۆچوون لە ئاييندا لادانە لە ميانەيی ئايين و دەقە شەرعييەكانی و چارەسەريش دەبێت لە ميانەی دەقەكانی قورئان و فەرموودەوە بێت، هەر چارەسەرێك بەدەر لە قورئان و فەرموودە، يان چارەسەرێكی كاتييە، يان چارەسەر نييە و كێشەكان ئاڵۆزتر دەكات و خەڵكانی تريش دەچنە نێو بازنەكەيانەوە. [٥٢]

---

[٥٢] بڕوانە جذور الغلوا ٤٣–٤٥

بەندی دووەم: چارەسەری یاسایی و ئاسایشی

باوترین شێواز كە وڵاتان پەنایان بۆ بردووە بۆ چارەسەری كێشەی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی چارەسەری ئاسایش و یاساییە. چارەسەری ئەمنیی پێویستییەكە لە پێویستییەكانی چارەسەری ئەو كێشانەی كە ئارامی وڵات و هاووڵاتیان دەخاتە مەترسیەوە، بەڵام گەر لەم شێوە چارەسەرە بڕوانین دەبینین ڕەخنەو كەم و كورتی زۆری ئاڕاستە دەكرێت لە وڵاتە ئیسلامییەكاندا، ئەویش گرتن و ڕاونانی ڕەشبگیرانە و ئەشكەنجە و ئازارو مانەوەیەكی زۆر لە بەندیخانەو بێسەرو شوێن كردنی گیراوو چەندین ڕەفتاری تر كە بە پێوەری شەرعیی و یاسایی ناڕەوایە. یان بە ناوی دژایەتی تیرۆرو زێدەڕۆییەوە خەڵكانێك دەگیرێن، چونكە سیمای دیاری ئیسلامیان هەیە وەك ڕیش و جل و بەرگ. بەم كارو ڕەفتارانە چارەسەری كێشەی توندوتیژیی ناكرێت و ئامانج و مەبەستەكانی نایەتە دی، بەڵكو كێشەكان ئاڵۆزتر دەبن، زێدەڕۆیی و ڕق و كینە و شەڕو ئاڵۆزیی زیاتر دەبێت. بۆ ڕوونكردنەوەی ئەم باسەمان چەند تێبینیەك دەخەینە ڕوو سەبارەت بە چارەسەری كێشەی ڕۆچوون و توندوتیژیی بە شێوازی ئەمنیی:

أ – چارەسەركردنی ئەمنی بە تەنها هەڵەیەكی ئاشكرایە، چونكە كێشەی ڕۆچوون كێشەیەكی فرە لایەن و ڕەهەندە، كێشەیەكە لایەنی شەرعیی و كۆمەڵایەتیی و سیاسیی و ئابوریی و فەرهەنگیی و... هتد دەگرێتە خۆ، جا گەر كێشەیەك ئەوەندە لایەنی هەبێت، چارەسەرەكەشی دەبێت ئاوڕ لە هەموو ئەو خاڵانە بداتەوە. چونكە چارەسەر لقێكە لە هۆكارەكان و بریتییە لە لابردنی هۆكارەكان. جا لەبەر ئەوەی هۆكارەكان فرەن پێویست دەكات چارەسەرەكانیش فرە لایەن بن.

چارەسەری ئەمنیی بە تەنها هەرچەند سەركەوتنی كاتیی بەدەست بهێنێت، دیاردەیەكی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی سنووردار بكات و مۆڵی بدات، بەڵام ناتوانێت چارەسەری ڕیشەیی بكات، چونكە ڕەگ و ڕیشەی ڕۆچوون وەك بیرۆكەو بڕوایەكە لە ناخ و دەروونداپە، دەبێت ئەو لادانە بە زانست و بەڵگەی شەرعیی پوچ كرێتەوە، چارەسەری ڕیشەیی بۆ ئەو كێشەو لادانە و هۆكاری دروست بونیان دانرێت. لەبەر گرنگیی ئەم مەسەلەیە چەندین پسپۆڕو توێژەرەوەو شارەزا ڕاو بۆچوونی خۆیان خستۆتە ڕوو لە دەرەنجامی ئەزمونی كەسێتیی و واقیعی حاڵدا خاڵی جوان و بە سودیان خستۆتە ڕوو بە چاكی دەزانین ئاماژە بە چەند وتەیەكی ئەو كەسانە بكەین.

د. سعدالدین ابراهیم سەبارەت بە چارەسەركردنی خراپی رۆچوون دەڵێت (ليس بالردع وحده يتم القضاء على التطرف... ان العقاب الصارم والردع الحاسم، مطلوبان فى مواجهة أعمال الارهاب، لا يختلف حول ذلك عاقل، ولكن الخطأ كل الخطأ أن يعتقد أي عاقل، أنه بالردع و بالاجراءات الامنية وحدها، يتم القضاء على التطرف).[٥٣]

ب – بەتەنها بەكارهێنانی چارەسەری ئەمنیی بۆ دژایەتیكردنی ڕۆچوون، ڕق و كینە و دژایەتیی قووڵ دەكاتەوە لە نێو كۆمەڵگادا، بەڵام گەر هەموو جۆرەكانی تری چارەسەر بگیرێتە بەرو ئەمیش یەكێك بێت لەو هۆكارانە ئەوا ئەو كات چارەسەرەكان شوێنی خۆیان دەگرن و دەبنە مایەی ڕەزامەندی كۆمەڵگا.

بۆ ئەم مەبەستە لیوا حسن ابو باشا وەزیری ناوخۆی پێشووی میسر دەڵێت (بحكم ممارستي الطويلة و خبرتي السياسية أقول: إنه عندما يرجع الامن لأسلوب العقاب الجماعى والقتل، فأن ذلك يضر بقضايا الأمن اكبر ضرر يمكن أن يحدث، و

[٥٣] كتاب مصر تراجع نفسها ١٦ ، بڕوانە مشكلة الغلوا في الدين لاپەڕە ١٠٥٥

یعمق روح السخط العام بین هذه المجموعات، ویؤصل فی نفوسها روح العداء والغل داخله)[٥٤]

لێكۆڵینەوەكان ئەوەیان دەرخستووە بە تایبەتی لە وڵاتانی دراوسێماندا كە پیاوانی دەزگا ئەمنییەكان زیاتر بونەتە ئامانجی كارە تیرۆریستییەكان لە هەموو چین و توێـژێكی تـری كۆمەڵایـەتیی تـر زیـاتر ڕق و كینـەی لـە نێوانـدا دروست كردووە.

ج – چارەسەری ئەمنیی زۆرجار دوای ڕوودانی كارەسات و شەڕو ئاژاوە ئـەنجام دەدرێت كاتێك كە ڕۆچوونەكە دەبێتە كارێكی مادی نەخواستراو وەك كوشتن و تەقینەوەو... هتد، بەڵام چـاك ئەوەیـە پـێش ڕوودانـی كارەسـات ئـەو بیرۆكەیـە چارەسەری بۆ دابنرێت كە دەبێتە هۆی ڕوودانی ئەو جۆرە كردەوانە. بەڵام دانانی چارەسەری خۆپارێزیی بۆ كێشەی ڕۆچوون پێش ڕودانی هەر كارێكی نائاسـایی، كارێكی پێویستە ئەویش بە بڵاوكردنەوەی ڕەوت و پەیڕەوی میانڕەوانەی ئیسلام دەبێت و ناكرێت ئەم لایەنە پشتگوێ بخرێت یان بە پێی پێویست كـاری لەسـەر نەكرێت.

د – ئەو كەسانەی كە دەزگا ئەمنییەكان دەیانگرن زۆرجـار ڕەچـاوی مافـەكانی مـرۆڤ ناكـەن و ئـەو كەسـانە لـە گرتووخانـەی تایبـەت و لـە دەزگـای تایبـەت لێكۆڵینەوەیان لەگەڵ دەكرێت و مافی بەرگریكردن لـە خـۆو دانـانی پارێزەریـان نادرێتێ و زۆر جار دادگای تایبەت و نائاسایی لەلایەن دەوڵەتەوە دانراوە بۆ ئەم جۆرە كێشانە، دادگاكانیش ڕووكەشین بە پێـی دەقـەكانی شـەریعەت و یاسـاش تاوانبار مافی هەیەو دەبێت مامەڵە كردن لەگەڵیدا پێچەوانەی شەریعەت و یاسـا نەبێت و هەڵەو تاوان بە هەڵە و تاوان چارەسەر نەكرێت، دەبێت كار بەو بنەمایە

[٥٤] نقلا عن محمد الطویل (الأرهاب) ٥٩ بڕوانە: مشكلة الغلوا في الدين، لاپەڕە ١٠٥٦

بكرێت كە دەقەكانی شەریعەت و یاساش بە بنەمایەكی گرنگ و پێویستیی دادەنێت كە دەڵێت (المتهم برئ حتى تثبت إدانته)

هـ – توندیی و ڕەقیی لە چارەسەركردندا: بەكارهێنانی هێز بۆ چارەسەركردن دەبێت بە پێی ئەو ڕێژەیە بێت كە بارودۆخ و كێشەكە پێویستێتی، هەر جۆرە زێدەڕۆیی و ڕۆچوونێك لە بەكارهێنانی هێزدا دەرەنجامی خراپی لێ دەوەشێتەوەو بە زیانی كۆمەڵگاو ئارامیی وڵات كۆتایی دێت.

و– گشتاندن: گشتاندن لە سزاداندا پێچەوانەیە بە دەقەكانی شەریعەت و یاسا،[55] خوای گەورە فەرمویەتی (كل نفس بما كسبت رهينة) المدثر ٣٨

هەموو كەس بارمتەی دەسپێشكەری خۆیەتی (كردەوەكانی دێتەوە ڕێی)

(أ لاتزر وازرة وزر أخرى) الانعام ١٦٤، الاسراء ١٥، فاطر ١٨، الزمر ٧ .

هیچ گوناهبارێك گوناهی كەسانی تر هەڵناگرێت.

پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی (لا يؤخذ الرجل بجريرة أبيه ولا بجريرة أخيه)[56] بۆیە زۆر جار دەبینرێت دەزگا ئەمنییەكان لەگەڵ گرتنی تاوانبارێكدا باوك و دایك یان خوشك و براو خێزانی ئەو كەسانە دەگرێن، ماوەیەكی زۆر لە بەندیخانەدا دەمێننەوە، هیچ تاوانێكیان نییە جگە لەوەی كوڕێكیان، كەسێكیان، كارێكی نایاسایی یان تاوانێكی ئەنجام داوە، یان بەو كارانە تۆمەت باركراوە. بێگومان ئەم جۆرە ڕەفتارانەی دەزگا ئەمنییەكان بە شێوەیەكی نەگەتیڤانە كار دەكاتە سەر كۆمەڵگاو كێشەكان قووڵتر دەكاتەوە.

جارێكی تر جەخت لە سەر ئەوە دەكەینەوە كە بەكارهێنانی هێزو توندوتیژیی بە تەنها چارەسەری كێشەی ڕۆچوون ناكات. بە پێی ئەزموون چارەسەری ڕۆچوون

---

[55] بڕوانە: مشكلة الغلو في الدين، لاپەڕە ١٠٥٧–١٠٥٨.

[56] رواه النسائی كتاب تحريم الدم باب تحريم القتل بڕوانە سنن النسائی، لاپەڕە ٩٨٣.

بە توندوتیژیی بێسود بووەو بۆتە هۆی سەرهەڵدانی رەوت و ئاراستەی تری رۆچوون، ناكرێت زمانی گفتوگۆ و وتوێژی زانستییانەو بابەتییانە بە پێی پلانێكی دروستی پێشوادە فەرامۆش بكرێت، مێژووی ئیسلام شاهیدی ئەو حاڵەتەیە، ئەوەتا ئیبن عەباس (خوایان لیّ رازیبێت) كاتێك گفتۆگۆ دەكات لەگەڵ خەواریجەكاندا دوو هەزار كەس، یان زیاتریان لیّ پەشیمان دەبێتەوە و دێنەوە سەر هێڵی میانەیی ئیسلام. شێوازی گفتوگۆ بۆ چارەسەری ئەم جۆرە كێشانە زۆر بە سوودە لە بەر ئەوەی روونـاكی حەق درەوشاوەیەو بەڵگەكانی كاریگەرو یەكلاكەرەوەیە، گفتوگۆش چارەسەری كێشەكە دەكات لە رەگ و ریشەوە، لە بەرئەوەی رۆچوون و توندی سیماو رەنگدانەوەی بیرۆكەیەكە، ناكرێت بیرۆكەیەك بە شێوەیەكی رووكەشانە لابەرین، بەڵكو دەبێت چارەسەری ریشەیی بۆ بدۆزینەوە.[٥٧]

بەندی سێیەم: ڕۆڵی كەناڵەكانی ڕاگەیاندن لە چارەسەری كێشەی رۆچوون و زێدەڕۆیی دا

میدیاكان لەم ڕۆژگارەدا كاریگەرێتییەكی بێئەندازەیان هەیە لەسەر دەروون و بیروڕاو هەست و نەست و هەڵوێستی خەڵكییدا. لە ڕاستییدا یەكێك لە پەیامەكانی ڕاگەیاندن بریتییە لەوەی خەڵكیی ئاگادار بكاتەوە لە هەواڵی ڕاست و دروست و زانیاریی پێویست و ڕاست و سەلمێنراو. تا هاوكارییان بكات لە پێكهێنانی دیدوبۆچوون و ڕایەكی دروستدا سەبارەت بە ڕووداوێك یان كێشەیەكی دیاری كراودا. ڕاست وایە كە ڕاگەیاندن ڕاستییەكان وەك خۆی بگەیەنێت، بەڵام مایەی نیگەرانییە ڕاگەیاندن زۆرێك لە ئەرك و فەرمانەكانی خۆی لە دەست داوە، زیاتر

---

[٥٧] بڕوانە: جذور الغلوا لاپەڕە ٤٣ـ ٤٤.

پڕوپاگەندە بۆ كەسێك یان لایەن و ڕەوت و ڕێچكەیەك دەكات و بانگەوازی بۆ دەكات و هێرش دەكاتە سەر لایەنەكانی تر. تا ئەو ئاستەی وشەی ڕاگەیاندن هاوشانی وشەی پڕوپاگەندە بگرێتەوە لە ڕووی كردارو ئاكارەوە. ئەمەش بەهۆی ئەو لادان و شێواندنانەی كەوتۆتە نێو دەزگاكانی ڕاگەیاندن. دەبینین هەواڵەكان وا دادەڕێژرێت و هەڵدەبژێرێت تا كار بكاتە سەر جەماوەر بەو ئاراستەیەی كە بۆی دیاری كراوە، نەك بابەتیی و بێلایەنیی و ڕاستیی و دروسێتی هەواڵەكە، یان زۆر هەواڵ و ڕووداوی گرنگ هەیە فەرامۆش دەكرێت یان لە گۆشەیەكی بچووكدا ئاماژەی پێدەكرێت بە شێوێنراوی. ئەمەو ڕاگەیاندن لەم سەردەمەدا بوارو چالاكییەكانی زۆر فراوانەو لە بواری ڕۆشنبیریی و ڕێنوێنی و وەرزش و تەنانەت وەك ئامرازێك بەكار دەهێنرێت لە ململانێی ڕۆشنبیریی و سیاسیی و سەربازیدا، ڕاگەیاندن دەتوانێت ڕۆڵی كارای هەبێت لە چارەسەركردنی كێشەكانی نێو كۆمەڵگا لە میانەی وتارو چاوپێكەوتن و كۆڕو سیمینارو.. هتد. گەر بێت و ئەم ئامرازە بەلایەنە چاكەكەی بەكار بهێنرێت، چونكە ڕاگەیاندن وەك دەوترێت (سلاح ذو حدین)ە. كەناڵەكانی ڕاگەیاندن وەك ڕۆژنامەو گۆڤارو ڕادیۆو تەلەفزیۆن و ئینتەرنێت و... هتد. هەر كەناڵەو لە بواری خۆیداو بەپێی تایبەتمەندیەتی خۆی دەتوانێت ڕۆڵی بەرچاو ببینێت بە ئاراستەی پۆزەتیڤانە بۆ چارەسەركردنی كێشەی زێدەڕۆیی و ڕۆچوون، بە شێوازێكی زانستییانەو بابەتییانە...

بەڵام ئەوەی دەبینین و لە بەردەستدایە كەناڵەكانی ڕاگەیاندن نەیانتوانیوە ئەركی پێویستی سەرشانیان جێبەجێ بكەن لەبەر ئەوەی ئەم كەناڵانە هەریەكەیان موڵكی لایەنێك، یان ناوەندێك یان حزب و دەسەڵاتێكن خزمەتی خاوەنەكەی دەكات و بە حەق و ناحەق شایەدی بۆ دەدات و پەیامەكەی خۆی لە دەست داوە، ڕاگەیاندنی بێلایەنیش بە مانا تەواو دروستەكەی لە ریزی نەبووندایە، بۆیە

دەبینین ڕاگەیاندنەکان ئەوەندەی بواریان بۆ کەسانێك ڕەخساندووە کە دژایەتیی بەها پیرۆزەکانی ئیسلام بکەن و تانەو تەشەرو پیلان دژ بە ڕەوتی ئیسلامیی بگێڕن، ڕاستییەکان بشێوێنن و کەم و کوڕی ئیسلامییەکان فوپیا بکەن و و گاڵتەجاڕی بە سیماو دیاردە ئیسلامیەکان بکەن، زۆر بەدەگمەن بواریان بە کەسانێك داوە لەو کەناڵانەوە باسی پەیامی ئیسلام بۆ جەماوەر بکات و هۆشیاریان بکاتەوە. یان بە پاساوی دژایەتی ڕۆچوون دژایەتی ئیسلام و موسڵمانان و دەقە پیرۆزەکان دەکرێت و جەماوەر چەواشە دەکرێت و ڕاستییەکانی لێ دەشاردرێتەوە.

بەندی چوارەم: چارەسەرکردنی کێشەی ڕۆچوون بە پێی بەرنامەو ڕێبازی ڕۆژئاواییەکان

زاراوەی ڕۆژئاوا بۆتە ناوێك بۆ شارستانیی ئەوروپاو ئەمەریکای هاوچەرخ کە لە چەند پێکهاتەیەك دروست بووە، لەوانە: فەلسەفەی یۆنانیی، یاسای ڕۆمانیی فەلسەفەی دانراوی هاوچەرخ. دیدو بۆچوونی ڕۆژئاوا لەم بارەوە چون یەك نین. کۆمەڵگای ئەورووپیی بە درێژایی مێژووی ئیسلام هاوسنوورو بووە جۆرێك لە پەیوەندیی هەبووە و سەرەڕای ململانێ و شەڕو پێکدادان. ڕۆژئاواییەکان ئیسلامیان لە بەرچاو ناشرین کرابوو، گیانی ڕقەبەرایەتی لە ناخیاندا هەبووە بەرامبەر بە ئیسلام، چەند هۆکارێکیش ڕۆڵی هەبووە لە دروست بوون و پەرەسەندنی ئەم نەیاری و دوژمنایەتییە:

١- ململانێی مێژوویی نێوان ئیسلام و نەصرانییەت (خاچپەرستەکان) کە سەرەتاکەی فتوحاتی ئیسلامیی بوو لە قۆناغە بەراییەکانی ئیسلامداو، فەتحی ئەندەلووس و قوستەنتینیەو شەڕی خاچپەرستەکان و ڕووبەڕووبوونەوەکان لەگەڵ

دەوڵەتی عوسمانییداو سیاسەتی ئیمپریالیستی ڕۆژئاوا بەرامبەر جیهانی ئیسلامیی بە تایبەت لە سەدەی نۆزدەو بیستدا. ئەم هەموو کێشەو ململانێیانە ڕۆڵیان هەبووە لە پێکهێنانی عەقڵیەتی تاکی ڕۆژئاوا لە هەڵوێستیاندا بەرامبەر ئیسلام و موسڵمانان.

٢- پێشنیازی ڕۆژهەڵاتناسەکان، کتێب و نووسراوەکانی ڕۆژهەڵاتناسەکان لەسەر بیروباوەڕو شەریعەتی ئیسلامیی و شارستانی و ڕۆشنبیری ئیسلامیی، مێژوو، سیستەمی ئیسلامی هەمووی دەچێتە خانەی ناشرین کردنی ئیسلام و موسڵمانان و بەشێك لە ململانێی نێوان ئیسلام و خاچپەرستەکان..

ئەمەو لە میانەی نووسینەکانیاندا ڕاستییەکانیان ئاوەژوو کردۆتەوە و هەوڵیان داوە موسڵمانانیش گومڕاو سەر لێ شێواو بکەن و لە ئاینەکەیان دووری بخەنەوە.

٣- ئەو کارە توندوتیژییانەی لەم ساڵانەی دواییدا لە چەندین شوێنی جیهان بەرامبەر بە بەرژەوەندییەکانی ڕۆژئاواییەکان ڕووی داوە بە ناوبانگترین ڕووداو، کارەساتی تەقینەوەی مەڵبەندی بازرگانیی جیهانیی بوو لە نیویۆرك. ئەم کارەسات و ڕووداوە تیرۆریستییانە کاری کردۆتە سەر دیدو بۆچوون و هەڵوێستی تاکی ڕۆژئاوایی و هەڵوێستیان بەرامبەر بە ئیسلام و موسڵمانان.

٤- ڕاگەیاندن: ڕاگەیاندنی ڕۆژئاوا کە زیاتر جوولەکە تێیدا باڵادەستە بە هەموو شێوازێك هەوڵی داوە وێنەی ناشرین سەبارەت بە ئیسلام بخاتە ڕوو، تا کۆمەڵگای ڕۆژئاوایی چەواشە بکەن و لە ڕاستییەکانی ئیسلام نەگەن. بە دەیان و بگرە بەسەدان کتێب و بەرنامەی تەلەفزیۆن و سەدان فیلمی سینەمایی و وێنەی کاریکاتێریی و وتارو بەرهەمی ئەدەبیی و هونەریی هەموو بەکارهاتوون بۆ دژایەتیی و ناشرینکردنی وێنەی ئیسلام و موسڵمانان لە بەر چاوی دانیشتواندا.

٥- بەرنامـەی خوێنـدن لـە ڕۆژئـاوادا: ئـەو كتێـب و بابەتانـەی لـە ڕۆژئـاوادا دەخوێنـدرێن و بـاس لـە ئیسلام و موسـڵمانان دەكـات لـە قۆنـاغی دواناوەنـدی قوتابخانەكاندا، لەلایـەن كەسـانێكەوە نووسـراون كـە دژو نـەیارن بـە ئیـسلام و موسڵمانان.

٦- ڕەوتی توندڕەویی گاورەكان: ئەم ڕەوتە جموجوڵ و ڕۆڵی دیاریكراوی هەیە و تواناو ئامرازی زۆریان لەبەر دەستدایە بە چەندین شێوازی جۆراو جۆر كار دەكەن، بە تایبەت لە ئەمەریكاداو پەیوەندییان توندو بەهێزە بـە ئیسرائیلەوە. ئەمـەش ئەوە دەگەیەنێت لە هەوڵی بەردەوامدان بۆ ناشرین كردن و شێواندنی بەرنامەی ئیسلام و خەڵكەكەی.

ئەمڕۆ لە وڵاتانی ڕۆژئاوادا دەیان دەزگـاو ناوەنـدو كـەناڵی جۆراوجـۆر هەیـە بـە مەبەستی دیراسەكردنی ئیسلام و موسڵمانان و ڕەوتە ئیسلامییەكان بە گشتیی و ئەوەی لـە ڕاگەیاندنەكانیانـدا كـە زیـاتر ئامـاژەی پـێ دەكـەن و ناویـان لێنـاوە ئسوڵییەتی ئیسلامیی و زاراوەی ئسوڵییەتیانیشیان بـەپێی نیـازو مەبەسـتەكانی خۆیان لێكداوەتەوە، ئەو ناوەندانە كەسانی پسپۆڕو شارەزا كاری تێدا دەكـەن، بەردەوام لێكۆڵینەوەی جۆراوجۆر دەخەنە ڕوو. بەڵام گەر توێژینەوەیـەكی وردی باس و پێشنیازو گفتوگۆكانیان بكەین و بابەتییانە لێكۆڵینەوەیان لەسەر ئەنجام بدەین، دەگەینە ئەو ئەنجامەی كە ئەم باسانە بێلایەن نین، هەرچەندە هەندێكیان تـا ڕادەیـەك بابـەتیی پێـوە دیـارە، یـان ئیـدعای بێلایـەنیی دەكـەن، بـەڵام بـە شێوەیەكی گشتیی ناتوانرێت بكرێنە پێوەر بۆ چارەسەركردنی كێشەی زێدەڕۆیی لە ئاییندا، بە تایبەت كە باسەكەمان زێدەڕۆییە لە ئایینی پیرۆزی ئیسلامدا، ئـەو كەسانە ناتوانن دڵسۆزو بێلایەن بـن، چـونكە هـەر لـە سـەرەتاوە ئـەو كەسـانە هەڵوێستی خۆیان لە ئیسلام وەك ئایین و بیروباوەڕ ئاشكرایە و ناتوانێت میانڕەو

بێت و چارەسەر بۆ كێشەكان بەشێوازی زانستیانە و بابەتییانە بدۆزرێتەوە. بۆیە چارەسەركردنیان زۆر جار ڕووكەشە، یان زۆر جار كێشەكانی جیهانی ئیسلامیی بە هۆی سیاسەتی پاوانخوازی ڕۆژئاوا زیاتر قوول بۆتەوە، وەك ئەوەی یارمەتیی و هاوكاریی تەواوی لایەنە چەپ و ڕادیكاڵەكان و عەلمانییەكان دەدەن و بەهێزیان دەكەن دژ بە ڕەوتی ئیسلامیی بە گشتیی و تەنانەت دژ بە یاساو دەقە پیرۆزەكانیش. كە ئەمەش كێشەو قەیرانەكان زیاتر قوول دەكاتەوە، بە زیانی گەورەی كۆمەڵگا تەواو دەبێت، ئەم باسەش دوورو درێژەو زۆری دەوێت بوارنییە تا زیاتر لە سەری بڕۆین.[٥٨]

بەندی پێنجەم: ڕێبازو ڕەوتی لایەنە عەلمانییەكان بۆ چارەسەری كێشەی رۆچوون

ڕەوتی عەلمانیی لە جیهانی ئیسلامییدا بە گشتیی خۆی لە چەندین ڕەوت و بۆچوونی سیاسیی جیاجیا دەبینێتەوە لە ڕاستەوە بۆ چەپ.

پێشنیازی عەلمانییەكان بۆ هەڵوەشاندنەوەی بنەما ئیسلامییەكان:

١- ڕەخنە لە هەڵوەشاندنەوەی ئەوەی كە شەریعەتی ئیسلام بۆ هەموو قۆناغ و سەردەمێك دەشێت. باسكردنی ئەوەی دەقەكان بە پێی كات و شوێن دەگۆڕێن هیچ جێگیر نییە.

٢- هەوڵدان بۆ جیاكردنەوە، لە نێوان ئیسلام و جێبەجێ كردنی شەریعەتی ئیسلام.

٣- باسكردنی ئەوەی جیاكردنەوەی ئایین لە دەوڵەت مانای دژایەتی ئاین ناگەیەنێت. ئایین پەیوەندیی نێوان بەندەكان و خوایە و كاری بەسەر دەوڵەتەوە

[٥٨] بڕوانە: مشكلة الغلو في الدين، لاپەڕە ١٠٨٧-١١٣٣.

نییـە، دەوڵـەتیش کـاری بەرهـەمهێنان و بـەهای فیکریـی و بـەڕێوەبردنی وڵات و...هتدە..

بوار ڕەخـساندن بـۆ دژایـەتی ڕۆچـوون و زێـدەڕۆیی لـە کەناڵـەکانی ڕاگەیاندنـدا، عەلمانییەکان بانگەشە بۆ ئەوە دەکـەن و کـاری لەسـەر دەکـەن کـە سـەرجەم میدیاکان بەکاربهێنن بۆ دژایەتیی بەناو ڕۆچوون، بەڵام دژایەتییەکان ڕووبـەڕووی ئیسلام و موسڵمانان و ڕەوتی ئیسلامییە بە گشتیی نەك چارەسەری دیاردەکە، بۆ ئەم مەبەستە کۆڕو سیمینارو گفتوگۆی کراوەو کۆنفرانس و... هتد. بۆ هەمووئەو کەس و لایەنانە ساز دەکـەن کـە بـاس لـەم دیاردەیـە دەکـەن، بـەڵام کەسـانی ئیسلامیی بانگهێشت ناکرێن بۆ ئەو کۆڕو کۆبوونەوانە، لـە وڵاتـە ئیـسلامییەکاندا میدیاکان بە گشتیی و لـە نێوانیانـدا تەلـەفزیۆن بـە ڕەهـایی خراوەتـە گـەڕ بـۆ دژایـەتیی دیـاردەی تـیرۆر، بـەڵام هـەوڵ نادرێـت کۆمەڵـە پـسپۆڕێکی ئیـسلامیی بانگهێشت بکرێن و بەشداریی کۆڕو سیمینارو چاوپێکەوتنەکان بکەن، تا ئەوانیش شان بە شانی دەسەڵات ولایەنەکانی تر ئەم کێشەیە چارەسـەر بکـەن. ئەمـەش وەك ئـەوە وایـە کـارێکی ئـەهلی تایبەتمەند بدەیتـە دەسـت خـەڵکێکی تـر کـە پەیوەندیی بە باسەکەوە نییە.

عەلمانییـەکان زۆریـان ئـەوە ڕەت دەکەنـەوە گفتوگـۆی ئـایینیی بکرێـت لەگـەڵ ڕۆچـووەکاندا و چاکـسازیی بکرێـت، چـونکە ئەنجامەکـەی بـە قـازانجی ڕەوتـی ئیسلامیی تەواو دەبێت، ئەمانیش هەر لە سەرەتاوە دژی ئیسلامن وەك پـەیام و بەرنامەو شەریعەت. چونکە زۆرێك لەوانە گفتوگۆی ئایینیی قبـووڵ ناکـەن و بـە دیاردەیەکی ترسناکی دەزانن، چـونکە بـەلای ئەوانـەوە توندڕەویی دەیباتـەوە، چونکە توندڕەوی بەلایانەوە ئیسلامە. عەلمانییـەکان ئـەوە دەڵـێن دوا ئامـانجی

ئیسلامییەکان هەریەکە توندڕەوبن یان میانڕەو. هەردوولا دەوڵەتی دینییان دەوێت.

هاندانی ڕێکخراوی سیاسی و کۆمەڵایەتی و سەندیکایی بۆ دژایەتی توند ڕەوی ئیسلامی، بانگەواز کردن بۆ توندو تیژی لە مامەڵە کردن لەگەڵ ڕۆچووەکاندا، دەوڵەت دەبێت بە توندی دژایەتی بکات و بوار نەدات بە کاری ئیسلامی و کردنەوەی مزگەوت و هەتا دوایی.

ڕەخنە لە پێشنیازی عەلمانییەکان لەمەڕ دژایەتیکردنی رۆچوون و زێدەڕۆیی چەندین تێبینی دروست دەبێت سەبارەت بە پێشنیازیی عەلمانییەکان لەمەڕ قسەکردنیان لەسەر ئایین لەوانە:

١- تێنەگەیشتنە لە سروشتی ئەم ئایینە:

ئیسلام ئایینێکی گشتگیرەو هەموو بوارەکانی ژیانی ئادەمیزاد ڕێکدەخات. گوێڕایەڵی و ملکەچیی و تەسلیم بوون بە فەرمانەکانی، لە بنەماو پێداویستییەکانی ئیسلامە، ئەمانەش لە داخوازییەکانی شایەتومانە کە دەڵێین: (أشهد أن لا إله الا الله وأن محمدا رسول الله) خوای گەورەش لە قورئاندا فەرمویەتی: (وما كان لمؤمن و لا مؤمنة إذا قضى الله و رسوله أمرا أن يكون لهم الخيرة من أمرهم ومن يعص الله و رسوله فقد ضل ضلالا مبينا) الاحزاب ٣٦.

بۆ هیچ پیاوو ئافرەتێکی ئیماندار دروست نییە، کاتێك خواو پێغەمبەرەکەی بڕیاری شتێك بدەن، ئەوان سەر پشك بن لە ئەنجامدانی ئەو کارەدا، چونکە ئەوەی سەرپێچیی بکات لە فەرمانی خواو پێغەمبەرەکەی، ئەوە بە ڕاستیی و بە ئاشکرا گومڕاو سەرلێشێواوە.

بەڵام عەلمانییەکان مەسەلەکان ئاوەژوو دەکەنەوە چەقی توندڕەویی و توندوتیژیی لەوەدا دەبیننەوە کە داوای جێبەجێ کردنی شەریعەتی ئیسلام

بکرێت، داواکردنی ئەمە بەلایانەوە رۆچوون و زێدەڕۆیی و توندوتیژیی و توندڕەوییە. ئەوانەی بانگەشە دەکەن بۆ جێبەجێ کردنی شەریعەتی ئیسلام و بانگەوازەکەیان ئەم بنەمایە دەیگرێتەوە. کە دەڵێت – معلوم من الدين بالضرورة – بانگەوازەکەیان لە کرۆکی ئاییندایە، نەك رۆچوون و زێدەڕۆییە لە ئایندا.

بۆیە دەبینین پێشنیازی عەلمانییەکان بۆ چارەسەری رۆچوون و زێدەڕۆیی بریتییە لە لێدانی ئەو کۆڵەکانەی کە توندڕەوەکان کاری لەسەر دەکەن کە بریتییە لە ڕێساو بنەمای – صلاحية الاسلام لكل زمان و مكان – گونجان و شایستەیی ئایینی ئیسلام بۆ هەموو کات و شوێنێك، جا ئەم بنەمایە بنەماو پێشنیازی توندڕەوەکان نییە، بەڵکو بنەمایەکی ئیسلامیی ڕەسەنەو بۆیە پێشنیازی عەلمانییەکان لەم ڕووەوە بانگەوازێکە بۆ ڕووخانی ئایین و کۆتاییهێنان بە بنەمایەکی سەرەکی ئایینی ئیسلام.

بەڵام گەر بانگەشەکەیان لێدانی کۆڵەکەی ئایین نەبوایە، بەڵکو لێدانی ئەو کۆڵەکانە بوایە کە رۆچوون و زێدەڕۆکان لەسەری دەڕۆن و کاری پێدەکەن وەك بە کافردانانی کۆمەڵگای ئیسلامیی ئەوا کارێکی دروست و چاك بوو، بەڵام عەلمانییەکان ئاوڕ لەم مەسەلانە نادەنەوە، رۆچوون دەکەنە پاساوو بیانو بۆ دژایەتی کردنی ئایینی پیرۆزی ئیسلام و بنەما ڕەسەنەکانی.

٢ – دژایەتی کردنی دروشم و سرووتە ئیسلامییەکان:

لە زۆرێك لە نووسین و بەرهەم و بڵاوکراوەکانی لایەنە عەلمانییەکان و گوتارو چاو پێکەوتنەکانیاندا دژایەتی کردنی دروشم و سرووتە ئایینییەکان و دەقە شەرعییەکانی بواری سزادان بە زەقی دیارە، بۆیە دەبینین ڕەوتی عەلمانیی خۆی خستۆتە نێو بازنەی دژایەتیکردنی ئایین، نەك دژایەتیکردنی دیاردەی رۆچوون،

بەڵام ئەمەش وای کردووە بازنـەی کیشەکەی فـراوان کـردووە و دەرەنجامیـشی نابێت.

٣ – نەبوونی – مرجعیەت – یا سەرچاوەیەك بۆ گەڕانەوەسەری تا چارەسەری ڕۆچوونی پێبکرێت:

لە نووسین و بڵاوکراوەکانی عەلمانییەکاندا پێوەرێکی دروست بەدی ناکرێت بـۆ چارەسەرکردنی ڕۆچوون و ڕۆچووەکان، بەڵکو هەمان پێوەری ڕۆژئاوایی دووبارە دەکەنەوە، زۆر جار دووبارەکردنەوەکەش بـە شـێوەیەکی سـەقەت و لاسـەنگە، پێوەری ڕاست و دروست ئەوەیە ڕۆچوون لـە ئایینـدا، لادانـە لـە ڕەوتـی خـودی ئایینەکە، ڕۆچوونەکەش دراوەتە پاڵ ئایین گریمانی تەواو ئەوەیە ڕۆچووەکان بە پێی ئایینەکەیان دادگایی بکرێن، ئەو کـارو ڕەفتارانـە کـە بـە ڕۆچـوون دەدرێتـە قەڵەم دەبێت بە پێی دەقەکانی ئایین ئەو کارو ڕەفتارانە ڕۆچوون و لادان بێت لە ئایین، نەك بە پێی حەزو ویست و هەر دیدو ئایدیۆلۆژیایـەکی تـر. عەلمانییـەکان زۆرجار ئەنجامدانی گفتوگۆ لەگەڵ ڕۆچـووەکان، بـە پێـی پێـوەری ئـایینیی ڕەت دەکەنەوە، چونکە هەست دەکەن زۆرجار بە بەرژەوەندیی ئەوان کۆتایی نایەت، بەڵکو لـە بەرژەوەنـدیی میللەتدایـە، دەسـەڵات خـۆی هـەوڵ بـدات مەرجەعیـەت دروست بێت بۆ ئیسلامییەکان تا خەڵکیی لەم لاولاوە نەبێتە موفتیی و کێشە بۆ وڵات و میللەت دروست نەبێت.

٤ – گەورەکردنی دیاردەی ڕۆچوون و زێدەڕۆیی ترس و تۆقاندن:

پێشنیازی عەلمانییـەکان بـەوە دەناسـرێتەوە، کـە فـوو بـە دیـاردەی ڕۆچـووندا دەکەن و لـە قـەبارەی خـۆی زۆر گـەورەترو ترسـناك تـر پیـشانی دەدەن، ئـەم گەورەکردنەش لقێکە لە چـەمکی ڕۆچـوون بـەلای عەلمانییەکانـەوە، وا نیـشانی

خەڵكی دەدەن، ڕۆچوون لە جێبەجێ كردنی شەریعەتی ئیسلامدایەو مەترسییەكی گەورەیە گەر ئیسلامییەكان دەسەڵات بگرنە دەست و حوكمڕانی وڵات بكەن.

٥- گاڵتەو لاقرتی پێكردن:

زۆرجار عەلمانییەكان پێوەری بابەتی و زانستییانە لە دەست دەدەن و پەنا دەبەنە بەر گاڵتەجاڕیی و سووكایەتیی بە ئیسلامییەكان و جل و بەرگ و سیمایان، یان بە كارهێنانی ناوو ناتۆرەی نەشیاوو دور لە ئایین و ڕەوشتی پەسەند، یان لە میدیاكاندا لە ڕێگای فلیم و شانۆگەریی و نواندنەكاندا سووكایەتیی و گاڵتەجاڕییو بە ڕەوت و سیما ئیسلامییەكان دەكرێت، ئەم جۆرە ڕەفتارانە ناچنە خانەی چارەسەری دیاردەی ڕۆچوون، بەڵكو كێشەكان قووڵتر دەكات و زۆرجار دەبێتە پاساو بۆ ڕۆچووەكان تا لەسەر ڕۆچوونەكانیان بەردەولم بن.

٦- نەشارەزایی لە دین:

یەكێك لە دیاردەكانی چارەسەرە عەلمانییەكان بۆ كێشەی ڕۆچوون، نەشارەزابونیانە بە ئایین و دەقەكانی قورئان و فەرمودە. ئەم كێشانەش چارەسەری تەواوی لە نێو بازنەی ئاییندایە، ئەمانیش لەو بوارەدا شارەزا نین. بۆ نموونە: ڕۆچووەكان ڕاڤەی ئایەتێك یان فەرمودەیەك دەكەن بە شێوەیەك لێی دەكەن و كاری پێ دەكەن، پێچەوانەیە بە دەقەكانی شەریعەت، بەڵام عەلمانییەكان بۆچوونی دروست و ڕاڤەی تەواوی بەڵگە شەرعییەكان نازانن تا حوكمی شەرعیی لەو بارەیەوە بخەنە ڕوو، ماوەتەوە پێیان بوترێت چاكی مەكەن با خراپ نەبێت.

٧ – دژایەتیکردن:

پێشنیازی عەلمانییەکان لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە هەموو تواناکانی نێو کۆمەڵگە بخرێتە گەڕ بۆ دژایەتیکردنی توندڕەویی، بۆیە بانگەشەی ئەوە دەکەن بە توندوتیژیی مامەڵە لەگەڵ توندڕەوی و زێدەڕۆیدا بکرێت و کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و حیزب و ڕێکخراوەکانیان و سەندیکاکان ڕۆڵی خۆیان هەبێت لە دژایەتیی ئەم دیاردە ترسناکەدا.[٥٩]

وەك پێشنیازو بنەما ئەمانە کاری باشن گەر بۆ چارەسەری دیاردەی ڕۆچوون و ڕۆچووەکان بێت و بەس، نەك ئەمانە بۆ دژایەتیکردنی ئیسلام و ڕەوتی ئیسلامیی بێت بە بێ جیاوازیی.

ئەمەو ڕوبەڕووبوونەوەی دیاردەی ڕۆچوون پێویستی بە چەندین بنەمای زانستیی و شەرعیی هەیە، ناکرێت کوێرانەو بە کاردانەوەی هەڵە پەنا بۆ چارەسەری کێشەیەکی وا ببرێت. پێویستە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن دەستیان والاکرێت بۆ ڕیشەکێش کردنی دیاردەی ڕۆچوون و لادان، بەلام بە پێی پێوەرێکی شەرعیی و زانستیی، مەبەستیش چارەسەرکردن بێت نەك دژایەتیی ئایین و کولتووری ئایینی ڕەسەن.

باسی پێنجەم: چەند ئامۆژگاریی و بەرچاوڕوونییەك بۆ چارەسەرکردنی ڕۆچوون.

ڕۆچوون کێشەو نەخۆشییەکە و چارەسەرکردنەکەشی دڵسۆزی و نیەتپاکیی و شارەزایی دەوێت. ڕۆچوون هەڵەو لادانە، بە کاردانەوەو هەڵەی بەرامبەر چارەسەر ناکرێت، ڕۆچوون دەرچوونە لە هێڵی میانڕەوی ئیسلام، چارەسەریش گەڕانەوەیە بۆ سەر ڕەوتی میانەیی ئیسلام، هەر نەخۆشییەك گەر بمانەوێت چارەسەری

[٥٩] بڕوانە مشكلة الغلو في الدين، لا ١١٧٠–١١٧٥

تەواوی بۆ بكەین دەبێت ڕێوشوێنی چارەسەری گونجاو بگرینە بەر، رۆچـوونیش نەخۆشییەكە دەبێت وەك نەخۆشییەك مامەڵـەی لەگەڵدا بكـەین و چارەسـەری نەخۆشەكە بكەین و نەهێڵین نەخۆشییەكە بڵاوبێتەوەو تەشەنە بكات و كەسانی تریش بگرێتەوە، جا دەبێت چارەسەركەر دڵسۆزو شارەزابێت و خاوەن پێـوەری ڕاسـت و دروسـت بێـت و مەبەستیـشی ڕەزامەنـدیی پـەروەردگارو سـەركەوتن و بەختـەوەریی گـەل و وڵاتەكـەی بێـت. بێگومـان دیـاردەی رۆچـوون وەك لــە باسەكەماندا بە كورتی ئاماژەمان پێ كـردووە كـە دیاردەیـەكی دەتـوانین بڵـێین مرۆڤایەتیی و لە نێو هەموو گەل و وڵات و ئایین و ڕێبازێكدا بە درێژایی مێژوو بە ڕێژەی جیاجیا حـوزوری هـەبووە، عێـراق و هـەرێمی كوردسـتانی خۆمـانیش بـە دەرنین لەم دیاردەیـە و ئێمـەش بـاجی ئـەم دیـاردەو لادانـەو بەهەڵـە چارەسـەر كردنەكانیـشیمان داوە، بۆیــە لــە كۆتــایی باســەكەماندا بەچــاكی دەزانم وەك بەرپرسـیاریەتییەكی سەرشــانم بەرامبـەر بــە ئـایین و گـەل و وڵاتەكـەم چــەند ئامۆژگاریی و كار ڕاییـەك و خاڵێـك بخەمـە ڕوو بـە مەبەسـتی چارەسـەركردن و سنووردانان بۆ كێشەی رۆچوون و نەهێڵانی بەڵگەو پاساو بەدەست كەسانێكەوە كە هانا بۆ رۆچوون دەبەن و لە هێڵی میانڕەوی ئیسلام لا دەدەن.

١- چاوخشاندنەوە بە بەرنامەكانی پەروەردەو فێربوون بە گشتیی و بایەخدان بە وانـەی پـەروەردەی ئیسلامیی و قورئـان و فـەرموودە و مامۆسـتایانی شـارەزاو پسپۆڕی بوارەكە وانەكان بڵێنەوەو تا نەوەكانمان پەروەردەیەكی ئیسلامیی ڕاست و دروستیان هەبێت، بوار نەدرێت وانـەی ئـایینیی پـەراوێز بخرێـت و بـە لاوەكـی بژمێردرێت و كەسانی نەشارەزاو بێئەزموون بیانڵێنەوە، وەك لە ڕابردوودا كراوە.

٢- كەناڵەكانی ڕاگەیاندن ڕۆڵی دڵسۆزانەو پۆزەتیڤانـە ببیـنن و ڕێـزو حورمـەتی ئایینی كۆمەڵگا ڕاگرن و لـە سـەنگەری دژایـەتیكردنی ئاییـندا نـەبن و میـدیاكان

نەكرێتـە مینبـەرێك بـۆ دژایـەتیی عەقیـدەو بیروبـاوەڕو داب و نـەریتی ڕەسـەنی جەماوەر.

٣- پاراستنی داب و نەریتە گشتییەكانی نێو كۆمەڵگاو پاراستنی ڕەوشت و بەها ئیسلامییەكان.

٤- بایەخدان بەزانایانی ئیـسلامیی و بـانگخوازان و ڕەوتـی ئیـسلامیی میـانڕەوو هاوكاریكردنیان لە هەموو بوارێكەوە، چونكە ئەمان لە هەموو كـەس و لایـەن و كەناڵێك زیاتر دەتوانن ڕۆڵی چاك ببینن لەم بوارەداو كلیلی چارەسەرەكانن.

٥- چاو خشاندنەوە بە یاساكانی وڵاتدا، ئەو یاساو ڕێنمیایانەی زوڵم و ستەمی كۆمەڵایەتییان تیا بەدی دەكرێت هەموار بكرێت.

٦- كە دەڵێین ئیسلام ئایینی كۆمەڵگاو دەوڵەتەو ئیسلام سەرچـاوەی یاسـایەو دەقەیاساییەكانی تـریش نابێـت پێـچەوانەی ئیـسلام بـن، ئەمانـە ناكرێـت تـەنها دروشمی چاوبەستەكیكردن بێت لـە جـەماوەرو كـاری لەسـەر نـەكرێت، لیژنـەی یاسـایی پـسپۆڕ دابنرێـت و پـڕۆژەی یاسـایی گەڵاڵـە بكـەن و ئـەو یاسایانەشـی پێچەوانەیە بە ئیسلام هەموار بكرێـت و بخرێتـە بـەردەم ئەنجومـەنی نیـشتیمانی عێراق و پەرلەمانی كوردستان بۆ بڕیار لەسەر دانی بە پێی تایبەتمەندی.

٧- چارەسەری كێشە ئابوورییـەكان و چارەسـەری كێـشەی لاوان وەك كێـشەی كارو هاوسەرگیریی و كێشەی نیشتەجێ بوون.

٨- چاك سازیی سیاسیی و فەراهەمهێنانی ماف و ئازادییەكان.

٩- بایەخدان بەیەكەی خێزان و هاوكارییكردنی دایكان تا ڕۆڵەكانیان بە چاكیی و دروستیی پەروەردە بكەن.

١٠- نابێت لە چارەسەركردنی كێشەی ڕۆچووندا دیالۆگ و گفتوگۆی مەبەستدارو بابەتیانە فەرامۆش بكەین.

١١- هۆكارەكانی توندیی و ڕۆچوون و لادان بە شێوەیەكی زانستیانەو بابەتییانە لەلایەن كەسانی پسپۆڕەوە تاوتویٚ بكرێت و كەسانی زاناو شارەزا بە بوارەكە قسەو باسی لەسەر بكەن و چارەسەری بۆ دەست نیشان بكەن، نەك خەڵكانێك بە سروشت و ئایدۆلۆژیای خۆیان بڕوایان بە ئیسلام نییەو دژایەتی ئایینیش بە كاروچالاكیی خۆیان دەزانن، هان بدرێن و بواریان بۆ بڕەخسێت تا دیاردەی توندڕەویی و ڕۆچوون بقۆزنەوە بۆ مەرام و مەبەستەكانی خۆیان و میدیاكانیان بۆ بكرێتە مینبەرێك بۆ دژایەتیی ئیسلام و موسڵمانان و سەپاندنی یاساو بەرنامەو ڕۆشنبیریی دژە ئایینیی بەسەر كۆمەڵگاداو چاوبەستەكی لە خەڵكی بكەن و ڕاستییەكان ئاوەژوو بكەنەوە.

١٢- كارو دامەزراندن لە پۆستە ئیدارییەكانی وڵاتدا مافی هەموو هاووڵاتییەك بێت بە بیٚ جیاوازیی لایەنی سیاسیی و دیدو بۆچوون، تاكە پێوەر بۆ دامەزراندن، هاووڵاتیبوون و پسپۆڕیی و شارەزایی و بڕوانامەی زانستیی بێت نەك حزبایەتیی و خزمایەتیی و شتی تر.

١٣- بایەخدان بە قوتابخانەی زانستە شەرعییەكان و كۆلیج و پەیمانگا ئیسلامییەكان و بەهێزكردنیان لە هەموو ڕوویەكەوەو دامەزراندنیان دوای تەواوبونی قۆناغەكانی خوێندنیان بە تایبەت لە مزگەوتەكاندا.

١٤- ئازادیی بیروڕا نەكرێتە پاساوێك بۆ دژایەتیی ئایین و خووڕەوشت و دەقە پیرۆزەكان، ئیهانەی بیروباوەڕی جەماوەر نەكرێت لە ژێر ئەم جۆرە پاساوانەدا.

١٥- وەزارەتی ئەوقاف ڕۆڵی پۆزەتیڤانە ببینێت لە پەروەردەكردن و هۆشیاركردنەوەی خەڵكیی لە ڕێگای مینبەری مزگەوتەكانەوە، دانانی وتاربێژ و مامۆستای بەهرەمەند بۆ ئەم بوارە هەستیارە و وەلانانی پێوەری تەسكی حیزبایەتیی.

لە كۆتاييدا دەڵێم ئەمانەی خرانە ڕوو چەند ئامۆژگاريی و بەرچاوڕوونييەك بوو تا دڵسۆزانە كاری لەسەر بكرێت، بە هيوای ئەوەی بتوانرێت سوودی لێ وەربگيرێت بۆ چارەسەركردنی هەر دياردەيەكی ڕۆچوون گەر هەبوو يان سەری هەڵدا. بێ ئەم ڕاستييانەی ئاماژەمان پێدا هەر هەوڵێكی پێچەوانە بەمانە كە زادەی بيرو بۆچونی نامۆن بە ئايين و كولتوورو داب و نەريتی كۆمەڵگا نەك هەر كێشەی ڕۆچوونی پێ چارەسەرناكرێت، بەڵكو كێشەو تەنگەژەكان قووڵتر دەكاتەوە، مێژووی كۆن و نوێ باشترين شاهيد حاڵە.

سبحانك اللهم و بحمدك و أشهد أن لا إله الا أنت أستعفرك وأتوب إليك

سەرچاوەكان:

١– تەفسیری ئاسان/ دانانی مامۆستا برهان محمد ئەمین.

٢– صحيح البخاري للامام ابي عبدالله محمد بن اسماعيل البخاري المتوفي ٢٥٦ ه– و معه من هدي الساري شرح غريب صحيح البخارى الامام ابن حجر العسقلاني المتوفي ٨٥٢ ه– / تحقيق خليل مامون شيحا / دار المعرفة بيروت – لبنان الطبعة الثانية ١٤٢٨ ه– ٢٠٠٧ م.

٣– صحيح مسلم للامام الحافظ مسلم بن الحجاج النيسابوري المتوفي ٢٦١ ه– حقق اصوله و خرج احاديثه على الكتب الستة و رقمه: الشيخ خليل مامون شيحا / دار المعرفة بيروت – لبنان الطبعة الثانية ١٤٢٨ ه– ٢٠٠٧ م.

٤– سنن الترمذي /تخريج و ترقيم و ضبط صدقي جميل العطار دار الفكر للطباغة والنشر و التوزيع – بيروت – لبنان / ٢٠٠٥م.

٥– سنن النسائي/ المسمى بالمجتبى وبهامشه حاشيه الامام السندي المتوفي ١٠٣٨ه– تخريج و ترقيم و ضبط صدقي جميل العطار/ دار الفكر للطباغة والنشر و التوزيع – بيروت – لبنان / ٢٠٠٥ م.

٦– الغلو في الدين في حياة المسلمين المعاصرة تاليف عبدالرحمن بن معلى اللويحق، مؤسسة الرسالة ١٤٢٣ه– / ٢٠٠٢م.

٧– مشكلة الغلو في الدين في العصر الحاضر، الأسباب– الآثار– العلاج: تاليف عبدالرحمن بن معلى اللويحق، الطبعة الاولى ١٤١٩ه– / ١٩٩٨ م.

٨– الاعتصام للامام ابي اسحاق ابراهيم الغرناطي الشاطبي/ تحقيق الشيخ عبدالرزاق المهدي/ دار الكتاب العربي بيروت لبنان ١٤٢٦ ه / ٢٠٠٥ م.

٩– فتح المعين في التعليق على اقتضاء الصراط المستقيم/ تاليف: شيخ الاسلام احمد بن عبدالسلام بن تيمية ٦٦١– ٨٢٨ه–/ تعليق فضيلة الشيخ محمد بن

صالح العثيمين رحمه الله/ خرج احاديثه محمود بن الجميل دار ابن الجوزي القاهره الطبعة الاولى ١٤٢٣ ه / ٢٠٠٢ م.

١٠- پوختەی صحيحی مسلم/

١١- الغلو في التكفير- المظاهر- الأسباب- العلاج/ ابو حسام الدين الطرفاوي (الكتاب مأخوذ من الانترنت).

١٢- التطرف والغلو- الأسباب- المظاهر- العلاج/ اعداد: د. طارق محمد الطواري (مأخوذ من الانترنت).

١٣- أسباب الإرهاب والعنف والتطرف- دراسة تحليلية/ د. أسماء بنت عبدالعزيز الحسين (مأخوذ من الانترنت).

١٤- جذور الغلو/ تأليف: عبدالرجمن بن محمد بن علي الهرفي (مأخوذ من الأنترنت).

١٥- الجذور التاريخية لحقيقة الغلو و التطرف و الارهاب و العنف/ اعداد د علي بن عبدالعزيز بن علي الشبل.

١٦- حرمة الغلو في الدين وتكفير المسلمين/ تأليف وإعداد: أسامة ابراهيم حافظ، عاصم عبدالماجد محمد/ الطبعة الأولى ٢٠٠٤.

ژ	ناوی کتێب	نووسەر
١	بەئیسلامکردنی کورد، ماستەرنامە یان هەڵەنامە؟	ن: فازل قەرەداغی
٢	نەزانیی و بێشەرمیی، بەشێك لە چەواشەكارییەكانی مەریوان هەڵەبجەیی لە کتێبی (سێکس و شەرع و ژن)دا	ن: عومەر کەمال دەروێش
٣	ئاشتینامە، وەڵامێك بۆ (خوێننامە)ی زەردەشتی	ن: ئامینە صدیق
٤	فەتواکەی مەلای خەتێ، ئەفسانەی مێژوونووسێك	ن: حەسەن مەحمود حەمەکەریم
٥	صەلاحەددینی ئەییوبی، گەورەتر لە رەخنەگرانی، گفتوگۆ لەگەڵ پرۆفیسۆر دکتۆر موحسین موحەممەد حسێن	ئا: ئارام عەلی سەعید
٦	بەرەو بەختیاری ئافرەت (بەرگی یەکەم)	جەمال حەبیبوڵلا (بێدار)
٧	ئازادیی رادەربڕین لە رۆژئاوا، لە سەلمان روشدییەوە بۆ رۆجیە گارودی	ن: د. شەریف عەبدولعەزیم و: وەرزێر حەمەسەلیم
٨	بەجیهانیکردن، دیدێکی ئیسلامیی	ن: د. موحسین عەبدولحەمید و: حەمەکەریم عەبدوڵلا
٩	کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامیدا	ن: حەسەن مەحمود حەمەکەریم
١٠	بەرەو بەختیاریی ئافرەت (بەرگی دووەم)	ن: جەمال حەبیبوڵلا (بێدار)
١١	مێژووی دێرینی کوردستان (کتێبی سێیەم)	ن: فازل قەرەداغی
١٢	سەدەیەك تەمەنی نوورین، مامۆستا عەبدولکەریمی مودەڕیس بە پێنووسی خۆی بناسە	ئا: عەبدولدائیم مەعروف هەورامانی
١٣	دەوڵەتی خیلافەت، بوژاندنەوەی کۆمەڵگەو گەشەسەندنی شارستانییەت	ن: ئیکرام کەریم
١٤	لە سەرگوزشتەکانی ژیان، ئەدەبی گاڵتەوگەپ،	ن: شێخ موحەممەد خاڵ

	رووداوی مێژوویی، بیرەوەریی	
١٥	پرۆژەی دەستووری هەرێمی كوردستان رامان‌و سەرنج‌و پێشنیار	ئا: پرۆژەی تیشك
١٦	بیست‌و سێ ساڵ سەروەریی	ن: ئەحمەد حاجی ڕەشید دكتۆر صەباح بەرزنجی پێشەكی بۆ نووسیوە
١٧	قورئان وەحی ئاسمانە، نەك ڕەنگدانەوەی سەردەمی خۆی	ن: بەكر حەمەصدیق
١٨	ئیسلام‌و سیاسەت، لێكۆڵینەوەیەك لەمەڕ پەیوەندی نێوان ئیسلام‌و سیاسەت	ن: ئارام قادر
١٩	سوپای ئەییوبیان لە سەرودەمی سەلاحەددیندا پێكهاتنی، ڕێكخستنی، چەكەكانی، هێزی دەریایی‌و شەڕو جەنگە گرنگەكانی	ن: پرۆفیسۆر دكتۆر موحسین موحەممەد حسێن و: عوسمان عەلی قادر
٢٠	پوختەیەك دەربارەی ڕۆژوو	ن: عەبدوڕڕەحمان نەجمەدین
٢١	ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسوڵمانەكان لە پێشكەوتنە زانستییەكاندا	ن: د. كاوە فەرەج سەعدون
٢٢	یەكەمین دەستووری نووسراو لە جیهاندا، بەڵگەنامەیەكی گرنگی سەردەمی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)	ن: موحەممەد حەمیدوڵلا و: شوان هەورامی
٢٣	ئیسلامناسیی یان ئیسلامنەناسیی، وەڵامێك بۆ كتێبی (ئیسلامناسی) عەلی میرفطروس	ن: ئیكرام كەریم
٢٤	بەرەو بەختیاریی ئافرەت (بەرگی سێیەم)	ن: جەمال حەبیبوڵلا (بێدار)
٢٥	ئیشكردن نەك تەمەڵی	عەبدولعەزیز پارەزانی

٢٦	دوورگەی بیناسازان، چیرۆکێکی پەروەردەییە بۆ گەورەو بچووکی ئەم نەوە نوێیە	نووسینی: د. عەبدولحەمید ئەحمەد ئەبو سلێمان وەرگێڕانی: ئامینە صدیق عەبدولعەزیز
٢٧	زمانی گەردەلوول، خەونی شنەبا کۆمەڵە دیدارێکە لەسەر شیعر، فەرهەنگ، زمان، تەسەووف، ڕۆژهەڵاتناسی، ژن، ڕەخنەی ئەدەبی، ڕووناکبیر و دەسەڵات	فەرهاد شاکەلی
٢٨	هەڵەبجە ١٨٨٩ ـ ١٩٣٠، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە	ن: عادل صدیق
٢٩	بەرگری لە قورئان دژی ڕەخنەگرانی	ن: عەبدوڕڕەحمان بەدەوی و: وەرزێر حەمەسەلیم
٣٠	فەرمووده هاوبەشەکانی بوخاری و موسلیم	ئامادەکردن و وەرگێڕانی: حەمەکەریم عەبدوڵڵا
٣١	مەلا ئیدریسی بەدلیسی، ڕۆڵی لە یەکخستنی میرنشینە کوردییەکاندا	ن: حەسەن مەحمود حەمەکەریم
٣٢	شێخ مەحمودی حەفید (١٩٢٢ — ١٩٢٥)	ن: ئومێد حەمەئەمین
٣٣	ئیسلام لەبەردەم دوڕپاندا	ن: لیوبو لدڤایس و: عەبدول حسێن
٣٤	ڕامیاری لە ئیسلامدا	ن: ئەحمەد کاکە مەحمود
٣٥	وەڵامی پرسیارەکان، ڕەواندنەوەی کۆمەڵێك گومان سەبارەت بە ڕاستییەکانی ئیسلام	ن: دکتۆر کەریم ئەحمەد
٣٦	مرۆڤ و پەیامداری	ن: قانع خورشید
٣٧	سەید قوتب، لە هاتنەدنیاوە تا شەهیدبوون	ن: د. سەلاح عەبدولفەتاح ئەلخالیدی و: تارق نەجیب ڕەشید

٣٨	عوسمانی کوڕی عەففان، کەسایەتی و سەردەمەکەی	ن عەلی موحەممەد سەللابی و: حەمید موحەممەد عەبدوڵڵا
٣٩	خوانی ڕووح، توێژینەوەیەکە دەربارەی گەورەیی و پیرۆزیی نوێژ	ن: مەلا ئەحمەدی شەریعە
٤٠	ئەلفبێی لاتینی.. زمانی ستاندارد	ئامادەکردنی: رەوشت محەمەد
٤١	بنەماکانی فیقهی ئیسلامیی(بەرگی یەکەم)	نووسینی: د. صباح بەرزنجی
٤٢	پوختەیەك دەربارەی راگەیاندن و راگەیاندنی ئیسلامیی	ن: ئەحمەد ئیبراهیم وەرتی
٤٣	دەروازەیەك بۆ زانستەکانی قورئان	ن: ئیکرام کەریم
٤٤	بیرەوەرییەکان دەبنە گرنگ، دیمانەی مامۆستای دێرین ئەحمەد سەعید	ئا: ئەحمەد حسین ئەحمەد
٤٥	گەنجینەکانی دوورگەی بیناسازان	ن: د. عەبدولحەمید ئەحمەد ئەبوسلێمان و: بوشرا صدیق عەبدولعەزیز
٤٦	فڕی فڕی قەل فڕی	نووسینی: مەلا موحەممەدی جەلی کۆیی (مەلای گەورە) قانع خورشید پێشەکی بۆ نووسیوەو ڕێکیخستووەتەوەو پەراوێزی بۆ داناوە
٤٧	کۆچ کۆمەڵە چیرۆکێکی واقیعیی کۆمەڵایەتییە	نووسینی:یوسف حاج ئەحمەد وەرگێڕانی: کاوە محەمەد شارباژێڕی
٤٨	پەروەردەی منداڵان لە ئیسلام دا	نووسینی: د. عەبدوڵڵا ناصح عەلوان وەرگێڕانی:ناصح ئیبراهیم سازانی

٤٩	ئیمام حەسەن بەننا ١٩٠٦ – ١٩٤٩	نووسینی: مصطفى محمد الطحان وەرگێڕانی:محمد عبدول رحيم
٥٠	مێژووی كوردەكانی جەزیرە ٤٤٧–٦٥٦ ك	نووسینی: ئومێد بەهرامی نیا وەرگێڕانی: عبدالرحيم معرفتي
٥١	ئایا خوا كچی هەیە ؟ وەڵامێك بۆ كتێبی (كچانی خوا)	نووسینی: ڕوقیە صدیق عبدالعزیز
٥٢	گەشتی قیامەت	نووسینی: ناصح ئیبراهیم سازانی
٥٣	بیری ئوسوولیی ئیسلامی (لەنێوان خوێندنەوەو نەخوێندەواریدا	فاضل قەرەداغی
٥٤	ئاین لەفكری مسعود موحەممەد دا	نووسینی: عومەر عەلی غەفور
٥٥	دەروازەیەك لەمەڕ كێشەی ڕۆچوون لە ئاییندا	یاسین ئەحمەد زەنگەنە